

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 1
(18734)

2016 чылдың
январь 12
вторник

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

ҮЗҮКТЕЛ ЧОК АЖЫЛ-ИШТЕ

Бүдүрүлгениң мурнакчыларының бирээзи Херел Васильевич Очур
хол-биле быжырган амданның хлебти эзип турары.

Чаа үнүп келген чылывыстың баштайгы 10 хонуунда
ываның ажил-ишчилери шаанга кири дыштанып, арыг
гаарга селгүүстөп, кылаң дошка чуңгулап, хаактап,
ыштанылга бажыңнарынга кадыын быжыктырып,
айга-таскыл кезип, эки дыштанып алганнар. Ынчал-
а-даа дыштаныр хүнде чаңгыс-даа хүннү ажил чок
пурбааннар хөй. Оларга бистиң малчыннарывыс,
раттарывыс, сүт-бараан фермаларының саанчылары,
үн бүрүнүн хереглел барааннарын бүдүрүп үндүрүп
турар, ону садып-сайгарып турар сайгарлыкчылар,
адыгчылар хамааржыр.

Республиканың булуң бүрүзүнде ажилдап ту-
рар хлеб-булочка кылыгыларының цехтериниң,
комбинаттарының ажил-ишчилери чаңгыс-даа хүн
ажыл чок олурбааннар. Бай-Тайга кожуунунуң Тээлиде
Айдың Экер-оолович Чүлдүмнүн удуртканы «Чаа эскен
амданның хлеб» деп хол-биле хлеб быжырап черниң
ажылчыннары база дыштаныр хүннерде үзүктөл чок
ажылдааннар. Олар чаңгыс чер-чурттугларынга бир
элчегде-ле 1 муң ажыг амданның хлебти быжырып
берип турар.

Владимир ЧАДАМБАНЫҢ тырттырган чуруу.

ХАНТЫ, ЯКУТ, ТЫВА ИВИЖИЛЕР УЖУРАШКАН

2016 чылдың баштайгы хонуктарында Тывага
Соңгу чүктүн эвээш санныг чоннарының төлээлери
чедип келген.

Россия Федерациязының субъектилеринде иви
ажыл-агыйлыг черлерниң ол төлээлери Тожу кожуунга
ийи хүн чорааш, ында тываларның амыдырал байдал-
дары-биле танышканнар.

Соңгу чүктен келген делегацияның составында
Ханты-Манси автономнуг округтун Дума депутат-
тары—Надежда Геннадьевна Алексеева, Татьяна
Степановна Гоголева, Саха (Якутия) Республиканың
Күрүнө Хуралының (Ил Түмөн) Соңгу чүктүн эвээш
санныг үндезин чурттакчыларының айтырыгларының
болгаш Арктика херектериниң талазы-биле доктаамал
комитетиниң даргазы Елена Христофоровна Голомарева
болгаш өскелер-даа кирген.

Тожу кожуунунуң чагыргазында Дээди Хуралдың
«Россияның регионнарынга иви ажылын хөгжүдериниң
хоойлужудулга-биле хандырылгазы болгаш Тыва
Республиканың Тожу кожуунга иви ажылын деткириниң
айтырыглары» деп темага үнүүшкүннү «төгөрик столу»
болган. Ол «төгөрик столдун» ажылынга Тожу кожуунуң
ивижилери, республиканың чамдык кожууннарының ча-
гыргалар даргалары, Тыва Республикада Медицина-со-
циал айтырыгларының болгаш эргелеп башкарылганың
эртем-шинчилел институтунуң эртем секретары Кара-
кыс Донгаковна Аракчаа болгаш өскелер-даа кириш-
кеннер.

Саха (Якутиядан) келген депутат Е.Х. Голомарева
1997 чылда Саха (Якутия) Республикага «Соңгу чүктүн
азырал ивизиниң дугайында» хоойлуну хүлээп алган
дээрзин таныштырган. Аңаа өнчүнүн бүгү хевирлериниң
эрге-хоойлу, экономиктиг болгаш социал үндезиннерин
доктаадып тургускан болгаш Саха (Якутияның)
чоннарының амыдыралының чаңчыл болган хевирлерин
болгаш культуразын камгалап арттырары-биле эконо-
миктиг ажил-чорудулгага байдалдарны тургузарынче
ол хоойлу угланган дээрзин дыңнаткан. Амгы үеде Саха
Республиканың парламентииниң хоойлу саналдап
кириер эргези езугаар ажилдап кылдырган «Көшкүн
амыдыралдыг эвээш санныг үндезин чоннарга күрүнө
деткимчезиниң дугайында» федералдыг хоойлунуң
төлөвилели Россия Федерациязының Күрүнө Думазында
кирген. Ол төлөвилелди 2016 чылдың бирги кварталында
часкы сессияга чугаалажып көөр.

Оон аңгыда Саха (Якутия) Республикада «Көшкүн өг-
бүлө дугайында», «Көшкүн школа дугайында» хоойлулар
ажылдап турар. Республикада ивижилерниң ортумаа
шалыңы айда 22 муң рубль, оон аңгыда ивижилерниң
уругларынга ай санында 12 муң рубль хемчээлдиг дуза-
ламчы акшаны база төлөп турар дээрзин ол демдеглээн.
Соңгу чүктүн төрүүр ивизиниң баш санын немей өстүрери
дээш субсидияны республикага ийи чыл улаштыр төлөп
келген. Саң-хөө деткимчезиниң хемчээли төрүүр бир баш
ивиге онааштыр 5000 рубль болуп турар.

«Төгөрик столдун» киржикчизи, аалчы Г.К. Ку-
ценко «Үндезин чурттакчыларның «Львов-авт-
льан» информация-өөредилге четкизи» хөй-ниити
организациязының ажил-чорудулгазын таныштырган.
Ызыгуур салгаан ивижи В.В. Пуя Якутияга ивижилерге
хамаарыштыр хүлээп алган хоойлулар улуг дузалыг бол-
ган дээрзин дыңнаткан. К.Д. Аракчаа «Инээм — чемге-
рикчи малым» деп республика программаны дүүштүр
«Ивим — чемгерикчи малым» деп иштиги программаны
ажылдап кылырын саналдаан.

Иви ажылынга кадрларның чедишпейн турарын база
«төгөрик столга» демдеглээн. Ында ажилдап турарлар
назылап кыраан, а аныктарда иви кадарар күзөл чок.

Чугаалашкан айтырыгларга хамаарыштыр хемчегни
ажылдап кылырын, ону Тыва Республиканың Дээди
Хуралыга (парламентизинге) сайгарып чугаалажырын
аңаа киришкеннер шиитпирлээн.

ТР-ниң Дээди Хуралының парлалга албаны.

БӨГҮН — Россия Федерациязының прокуратура ажилдакчызының хүнү

Тываның
прокуратуразының
хүндүлүг ажилдакчылары
болгаш хоочуннары!

Силерге профессионал байырлалыңар — Прокуратура ажилдакчызының хүнү-биле чүректин ханызындан байыр чедирдим. Прокуратураны чөптүг чоруктуң чөлөнгижи деп адаары таварылга эвес. Кижиниң болгаш күрүнениң эрге-ажыктарын камгалаары, хоойлу мурнунга бүгүдөң дең чоруу дээш демисежири — бедик угаан-бодалды болгаш мөзү-шынарны, тура-сорукту болгаш улуг харысалганы негээр онзагай ажил-үлө. Силерниң кижилеринде корум-чурумнуң болгаш хоойлу сагылгазының, а ол дээрже хуу кижиниң болгаш хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунуң илерээшкини сиңиккен. Ынчангаш силерниң байырлалыңар хөй-хөй кижилерниң өөрүп четтиришкини-биле холбашкан.

Республика прокуратуразының коллективи мындыг бедик

негелделерге дүгжүп турар дээрзинге база мурнуку чылдарда коллегаларыңарның тургузуп каан чаңчылдарын сагып, чөптүг эвес чорукка эптеш чогу болгаш буруу чок кижилерни камгалаар херекке шынчы болуп турарыңа бүзүрээр мен. Кем-херек үлгедишкinnerи-биле база коррупцияга удур ниити демиселге база Тывага турум чорук болгаш хөй-ниитиниң эпсеткилдиг чоруун быжыглаар херекке Силерниң кирип турар улуг үлүүнерни демдеглээр мен дээрин.

Ак сеткилдиг, албан-хүлээлгенерге шынчы бердингениңер дээш өөрүп четтирдим. Силерге быжыг кадыкшылды, буян-кежиктерни база Тываның болгаш ооң чурттакчы бүрүзүнүң чагай чоруу дээш, бүгү Россияның чечектелишкinnerи дээш шуптула ажил-херектеринерге, эгелээшкinnerиңерге чедишкinnerиңерни күзедим.

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

ХАМААТЫЛАРНЫҢ ЭРГЕЛЕРИНИҢ КАМГАЛАЛЫНДА

Январь 12-де прокурор ажилдакчылар боттарының профессионал байырлалын — Россия Федерациязының прокуратура ажилдакчызының хүнүн демдеглээр.

1722 чылдың январь 12-де Петр I хаанның Чарлыы-биле Сенаттың болгаш бүгү күрүне албан черлериниң кырынга чаа органы — прокуратураны тургускан. Бирги генерал-прокурор Павел Ягужинскийни сенаторларга таныштырып тура, Бирги Петр мынча дээн: «Бүгү чүүлү көөр караам бо-дур. Мээң кылыр деп турар чүүлдеримни болгаш күзелдеримни ол билер, ооң негелдезин, мээң күзелимге болгаш күрүне херээнге таарышпайн турар деп көрүңерзе-даа, демей-ле күүсединер, ооң соонда мээң дыңнаткаш, кандыг чарлык үндүреримни манаңар». Ынчан императорнуң прокуратура мурнунга тургускан эң чугула сорулгазы — контроль болгаш хайгаарал.

Россия Федерациязының прокуратуразының дугайында Хоойлуда ооң ажил-чорудулгазының кол-кол угланышкinnerи — кижиниң болгаш хамаатының эргелерин камгалаары, РФ-тиң Конституциязын сагып турарыңа болгаш чурттуң девискээринде күштүг болуп турар хоойлуларның күүс-сөлдезинге хайгаарал, судтарга буруудадышкinnerи деткири, баштайгы истелге органның

ажыл-чорудулгазынга хайгаарал чорудары кылдыр тодараткан.

Эрткен чылын прокурорларның ажылынга кол черни терроризмге удур демисел, кем-херек үлгедир чоруктары, коррупцияны, бюджет акша-хөреңгизиниң оорлаашкinnerи болдурбазы, хамаатыларның, бичии уругларның болгаш инвалидтерниң эргелерин болгаш хосталгаларын камгалаары, ажил төлөвиринге өрелерни төлөттирери, долгандыр турар бойдус хүрээлелин камгалаары, биче болгаш ортумак бизнестин эргелеринге дээр чорукту болдурбазы, эм-таң аймааның өртектерин хайгаараары, өрттүң айыыл чок чоруун хандыраары болгаш чугула өске-даа ажил-херектер хамааржып келген.

Бистиң шуптувус эрге-хоойлу күрүнеге чурттаарын, эргелеривистиң камгалаттынарын, боттарывыстың чоок кижилеривистиң айыыл чок чоруу дээш сагыш аарывас болурун күзээр бис. Ындыг ниитилелди боттарывыс тургузуп алыр ужурлуг бис. Эрге-хоойлу күрүнени тургузарыңа бодунуң салышкinnerи бистиң республиканың прокуратуразы кирип турар. Ол ышкаш хоойлу-дүрүмнүң сагылгазынга, эрге-хоойлу камгалалының системазының ат-алдарын бедидеринге Тываның прокуратура ажилдакчылары кирип турар.

Профессионал байырлалы-биле республиканың прокуратура органның хоочуннарынга, бүгү ажилдакчыларыңа байыр чедирип тур мен. Олар хамаатыларның эргелерин камгалаар, ниитилелдин болгаш күрүнениң эрге-ажыктары дээш туржурталазы-биле боттарының албан-хүлээлгезин шынчы болгаш ак сеткилдиг күүседип турарлар. Улуг аас-кежиин, быжыг кадыкшылды, тайбыңны, бүгү-ле эки чүүлдерни силерге болгаш силерниң чоок кижилеринерге күзедим!

Александр ГРИНЕВ,
Тыва Республиканың прокурору.

2016 чылдың бүдүүзүндө Чазак Бажыңыңа күрүне шаңналдарын тыпсырының байырлыг езулалы болган.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол республиканың чагай чоруу дээш өөрүп четтиришкinnerиң сөстерин чыылганнарга чугаалааш, үнер чылда чедишкinnerи күзээр:

— Байырлыг езулалдың хүндүлүг киржикчилери! — деп, ол чугаалаан. — Эргим чаңгыс чер-чурттугларым! Силерге үнүп орав 2016 чыл-биле байыр чедирер аргалыг болганыңа өөрүп тур мен! Меңээ чыл төнчүзүндө күүседир хүндүлүг хүлээлгелериниң бирээзи, үнүп орав Чаа чыл байырлалының база бир чырыткылыг демдээ — күрүне шаңналдарын тыпсыры!

Бо залда олуруп турар кижилер бүрүзүндө бодунуң чедишкinnerи, бодунуң түңнелдери бар. Ол дээрже бистиң амыдыралывыстың аңгы-аңгы талаларыңа, экономиканың болгаш социал адырның аңгы-аңгы кезектеринге чедишкinnerидир. Ол бүгү каттышкаш, төрзөн республикавыстың хөгжүлдезин хандырып, чурттуң турум чоруунуң үндезинин тургузуп турар.

Эргим өңүктөр! Силер ыш-каш ажил-ишчи, тургузукчу болгаш чогаадыкчы кижилерниң ачызында, үе чежемейниң-даа берге болза, бистиң Төрзөн чуртувус Чаа чылды эки сеткил-хөөнүг, даартагы хүнге бүзүрелдиг уткуп турар.

2015 чылда улуг бергелер турза-даа, бистиң республикага чыл чогулгалыг болган дээрзин регион удуртукчузу улаштыр демдеглээр. Тывага хамаарыштыр чугула шийтпирлерни федералдыг деңгелге хүлээп алган. Бистиң республиканың 2015 чылга чедир социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң планын Россияның Чазак бадылаан, «М-54» орукту Кызылдан Шагаан-Арыгы, Чадаананы дамчыштыр Хандагайтыже үндүрериниң

талазы-биле регион оруун федералдыг өңүжү дамчыдарының дугайында доктаалга ат салдырган.

Кризистиг чылда республика экономиктиг чаңгыс-даа угланышкinnerиңа үзүктелдиришкinnerи болдурбаан. Харын-даа кол-кол адырлар өзүлдегил болган. Бо улуг хем-чээлдиг сорулгаларга бистиң республиканың өөредилге төлөвилелдерин, чижээ, хөй уруг-луг өг-бүлелерге дээди эртем дугайында, инженер кадрларны белеткээриниң дугайында, орус дылды сайзырадырының болгаш бойдус эртемнерин башкылаарының дугайында, эр башкылар дугайында төлөвилелдерниң немешкени-биле өөредилге ажилдакчыларыңа кайы хире аар үлө онаашкан-дыр. Олар олажылды күүседип шыдап турар.

Кадык камгалал талазы-биле алдынган хемчеглер езугаар, хан эргилдезиниң системазының аарыгларындан кижилерниң өлүр чоруун кызырып шыдаан бис. Бичии уругларның хораар чоруу 13 хуу эвээжээр. Чурттакчы чонну хөйү-биле шинчир чорук эки түңнелди берген. «Кадыкшылдың оруу» төлөвилелди күүседип эгелээнинден бээр көдээниң 18 муң чурттакчызы, оларның иштинде 13 муң бичии уруглар болгаш 500 малчыннар кадыкшылды хынатканнар. 2016 чылда ол угланышкinnerи «Кадык көдээ чер» деп төлөвилел езугаар улам сайзырадыр.

Эртип турар чылда база бир онзагай болушкун делегейиң бирги «Азия төвүндө хөөмей» деп фестивалы болган. Ол фестиваль хөөмейге хандыкшылдыг хөй санныг кижилерниң даштыкы чурттардан, Россияның регионнарындан бистиң республикаже келиринге идиг болуп, хөөмей дээрже Тывада эң кол уран чүүл дээрзин бадыткап көргүскен. Кызылдың уран чүүл колледжизиниң башкызы,

Тываның национал оркестри солизи, фестивальдың шаңналының эдилекчи Хаан Геннадьевич Оо Шолбан Кара-оол онзалдеглээр.

Шаңнатканнарның ды-башкылар болган. Олар аразында Көк-Тей школ директору Наталья Михайлова, Кызыл хоорай уруглар садының директору Татьяна Валентиновна, республиканың интернадының директору Ирина Николаевна Бичирова, элээдилер спортунуң нал хевирлериниң талам школының директору Оралакчызы, аът ажил болгаш аът спортун сайзыры-биле бодунуң амыды холбаан башкы эртемнир Владимирова Садыр (Тыва Республиканың алыс чылгычызы) атты тыва Ол ышкаш Эйлиг-Хем ошкылазының директору болгаш 2010 чылдарда кезикчилериниң наады чемпиону, республика күш-культуразының бичии спортунуң тергигини Бичирова Мартолович Да Шекпээр ортумак школы директору, күш-культура болгаш спорттун тергигиниң чурум-дышкыны болдурбаан Танааш-оолович Куулар оош.

Шаңнатканнарның азынга Дадар-оол Семенов, Данзын-оол, күш-ажыл, 57 чыл Зинаида Михайлова, Пашковская олар киргик кижилерни бүгү республикага билир. Оларга Тываның шаңналы — «Буян-Бад» орденниң 3-кү чергезин берди. «Тыва Республика» көдээ ажил-агыиының алыс ажилдакчызы» хүндүлүг адырның хоочуну Валентин Сильевич Хангаевке тыва

ТР-ниң Чазак парлалга алы

ПАРЛАЛГА ХҮНҮ-БИЛЕ!

Январь 13-те Россияның парлалга ажилдакчылары профессионалдыг байырлалын демдегледир эрттирер.

Тыва парлалга эрткен 2015 чылда бир кончук улуг болушкуну демдегледир эрттирген. Ол дээрже республиканың хоочун солуну «Шынның» 90 чылдааны. «Шын» — чүгле төөгүнүң дириг херечизи эвес, а харын тыва черге болган бүгү-ле болушкуннарның идепкейлиг киржикчизи. Ол тыва парлалганың оруун изеп, национал журналистерни, полиграфистерни, тыва интеллигенцияны, чогаалчыларны белеткээриниң эгезин салган. Тыва литератураның үндэилекчилери боттарының баштайгы чогаалдарын «Шын» парладып, чонга билдингир апаргылаан. Оларның аразында С.Сарыг-оол, О.Сагаан-оол, Б.Хөөмөй аңгы-аңгы чылдарда бо солунга ажилдап чорааннар. Ынчангаш «Шын» тыва журналистиканың школы дээрзин бо хүн демдеглевес аргажок. Ам бо хүннерде безин Тыва Республикада ат-сурагы ажилдакчылар: В.Чадамба, Ш.Суван, Н.Эрген, Е.Барыска, Д.Чыдым, С.Балчыр ажилдап, аныктарга арга-дуржулгазын дамчыдып чоруур. Хоочуннар А.Аир, Т.Хертек, С.Монгуш, В.Куулар оларның дагынып

өөредип каан солунчулары амгы үеде республика солуннарында багай эвес ажилдап чоруур. Чылдың эгезинде профессионал байырлалын демдегледир турарларның дугайында сактып тура, эрткен үеже эглип кээр артык эвес.

Эрткен үш чылда эде кылдынган болгаш чаа туттунган 24 уруглар садтарын ажылгалга киригеш, ийи муң ажыг чаштарны садикче олуттар-биле хандыраары боттандырып шыдаан бис. Ол дээрже сөөлгү чээрби ажыг чылдарның иштинде Тывага болуп көрбээр чүүл деп билер-ле болгай бис. Ооң-биле чергелештир Тываның Чазак чаа ажиттынган уруглар садтарыңа 700 ажыг чаа ажилчын олуттарны тургузуп, хөй санныг ажыл чок кижилерге улуг дузаны чедирген. Чүгле аңаа безин бодувустуң саң-хөөвүстен 200 млн. ажыг рубль акша-хөреңгини киригеш болгай бис. Бо улуг ажилды удуртуп, чонга ажыктыг боттут чугула херекке кирип аргалыг болганым меңээ онзагай чүүл болган деп санаар мен.

2015 чылда тываларның алдар-сурагыг өгбөзи урянхай-тыва Сүбедей-маадырның төрүттүнгенинден бээр 840 чыл оюн Эртем-шинчилел институту, Национал музей болгаш Тываның күрүне университетинге даянып алган.

ажылды күүседир меңээ ханар болгаш улуг онзага болду. Ынчангаш бистер, лар, бо алдарлыг чанчын (водчу) өгбевистиң алдар-а даянып, амыдырал-чурт-высты экижидип, ажы-төл чонунуң эрткен төөгүзүн элир, быжыг туруштуг, бурчтукүлдүг кижилер кылды жизидер ужурлуг бис. Делгедир дескингеш, чаңгыс катап аштырып көрбээр ген угаанныг, шериг баш алдарлыг өгбевис Сүбмаадырга чоргаарланып чырык адынга даянып, бичи маадырывыс Сергей Л. ооң оруун дөзөп чоруу таварылга эвес деп бодаар. Моон сонгаар бистер чылды кыштың ортаакы айынга декабрь 25-тиң хүнүн Сүбмаадырның төрүттүнген кылдыр демдегледир чоруу чаңчыл болу бээр дээр бүзүрелдиг мен.

Ону боттандыраарыңа лалга ажилдакчыларының хуузу кончук улуг ужур-дугайыңа болгаш Ынчангаш Парлалга хүнүн ыштыр республиканың мый информация чепсекте ажилдакчыларыңа чогаа чедишкinnerи, өг-бүлө аас-кежикти, тайбыңны, бикадыкшылды күзедим.

Байырлал-биле, эргинум!

ЧИДИГ АЙТЫРЫГЛАРНЫ 2015 ЧЫЛДА БОТТУГ АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРЖЕ ШИЛЧИТКЕН БИС

Россияга удур санкциялар турзажок, 2015 чылда Россияның Чазааның даргазы Дмитрий Медведевтиң апрельде бадылааны Тываның социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң элээн каш пунктуларын чедишкенин боттандырып шыдаан бис, деп республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол санап турар.

Россияның Чазааның хүлээп алганы Тываның хөгжүлдезиниң планында бо чылын регионунуң экономиказынга «шимчедикчи» апаар төлевилелдер кирген.

— Биске ол Тываның кол аарышкылыг черлери демделеттинген өзек документ болур. Ол шийтпирлеттинип турда, республиканың экономиказы көңгүс аңгы апаар. Бирги ээлчегде, республика болгаш ооң девискээрлериниң чедингир апаарының айтырыглары — «М-54» автооруктуң чаа маршрутун, аэропорт комплекзин чаартыры-дыр.

Оон аңгыда энергетиканы хөгжүдери, чырык станцияларының четкизин чаартыры айтырыглар-биле холбаалыг шийтпирни РФ-тиң Чазааның хүлээп алганы-дыр. Социаладырның айтырыглары база бар — 90 чылдарның «кырган» тудугларын, ооң аразында Кызылда терапия корпусун доозарының дугайында. Дыка хей чылдарда туржуп келген айтырывыс чиге шийтпирлеттингенин чоргаарланып тур мен. Ам даразында үе-чада эгелээр — айыттыг чүүлдерни амыдыралга боттандырамы.

Кол төлевилелдериниң бирээзи — Кызылдан Шагаан-Арыг биле Чадаананы таварып Хандагайты чедер чаа федералдыг «М-54» автоорук маршруду. Ол ам боттанылганда. Республиканың төп кожуунарын таварып эртер «М-54»

орукту федералдыг өнчүзе сентябрьда шилчиткен. Ол орукту эде чаартырынга Россияның бюджетинден 7 млрд. рубльди аңгылаан. Регионунуң орук фондузунда хосталган 1 млрд. хире рубль-биле, Тываның оруктарының чүгле колчеткизинден аңгыда, аңаа каттыжа бээр көдээ оруктарны септеп, чаартып алырының эки аргазы тургустунган. Ол акшаны инвестицияже шилчидип, Хову-Аксынче, Чаа-Хөлче, Мугур-Аксы болгаш Саглыже оруктарны чаагайжыдып, Бай-Тайгада Тээли биле Кызылда аразында көвүрүгнү тударын планнаан. Ол, шынап-ла, чылдың улуг чедишкени-дир.

Транспорт адырында база бир эки чүүл — аэропорттун чаартылгазы. Ол төлевилелдин акшаландырышкынын чедип алдывыс, планда көрдүнгөн 3,5 млрд. рубльдин баштайгы 300 млн. рубльин аңгылап берген. Федералдыг садыглажышкын-биле ажилды кым кылыры тодараттыг. Ажилды чорудар «Сибмост» компанияның менеджерлери-биле ужураштым. Келир чылда төлевилелдин акшаландырышкынын долу хемчээлге арттырып алыры-биле бюджет акша-хөрөңгизин шуптузун шигээдип алырын чедип алыр ужурулгусу.

Үште — энергетика айтырыгы. Энергияның чедишпес чоруун бадыткаар дээш, улуг ажилды кылган бис. Бөгүн ол талазы-биле кандыг-даа айтырыг чок, чүге дизе Россияның Чазааның документаларында ол айыттыг. Электроэнергия-биле хандыраарының чаңгыс аай төпчүткен системазынга республиканың энергетика долгандырыын тудуп, каттыштырарынга Тывага немелде чылыг-генерация болгаш электри четкизиниң ажил-агыйларының

чаа объектилерин тудары чугула херек дээр Россияның Чазааның айтырышкыны бар.

Четкилерни чаартып план колдуунда кылдыгын, ында 4 млрд. рубль салдыгын, долгандырып тудуштурган электри четкизи ажилдап турар. Энергетиканың айыыл чок чоруунуң деңгели бөдөөн дээрзинге эрткен күзүн бүзүрээр бис. Чоокта чаа Кызылдың подстанциязынга айыыл-халапты, бүдүн хоорай чырык чок артканын сактыр-дыр силер бе? Ынчан чырыкты, ийи шак болгаш, кыпсылган. А бир эвес ыңдыг таварылга Кызыл-Чадаана аразында чырык дамчыдар шугумну эде кылырының мурнунда болган болза, ол байдалдан ыңдыг дораан үнүп шыдавас турган бис. Амгы үеде «Южная» биле «Городская» подстанцияларның дериг-херекселдерин солуп, электри четкилерин чаартыры дооступ турар.

Чаа ЧЭС төлевилелинге хамаарыштыр ажилдың чүгле эгезинде бис. Ындыг болзажок, санал-оналдардан боттуг ажил-херектерже шилчидивис. Станция тудуунуң дугайында чугаа чорударынга чугула документ — техник-экономиктиг үндезинин тайылбырлаан саавырыны белеткээринге 20 млн. рубльди эрткен чылын аңгыладымыс.

Он-он чылдарда чыгыш берген, совет үеден бээр шийтпирлеттинмээн чидиг айтырыглары 2015 чылда боттуг ажил-херектерже шилчидип алдымыс.

Ол анаа-ла-бир үүрмек чүүлдер эвес, а республиканың хөгжүлдезин бурунгаарладып, амыдырал-чуртталганың өске-даа адырларын өскерттиптер экономиканың чугула белдир айтырыглары-дыр — деп, Ш.Кара-оол демдеглээн.

ТР-ниң Чазааның парлагга албаны.

2015 ЧЫЛДА АЛДЫН МЕДАЛЬДЫ АЛГАН

Октябрь 10-17 хүннеринде Тбилиси хоорайга дыңнаары кошкак элээди спортчулар аразында Европаның бирги чери дээш хостуг хурешке маргылдаа алдын медальды дыңнаары кошкак уругларның найысы-

лалда школа-интернадының 11-ги классчызы Сонам-Серин Монгуш чаалап алган.

Спорттун аңгы-аңгы хевирлеринге алдаржаан олимпий, сурдлимпий, паралимпий оюннарының тергиннерин, тренерин, хоочуннарын болгаш спорттун хөгжүлдезинге үлүг-хуузу киригеннерге күрүне шаңналдары тыпсыр «Спортчу элита» деп байырлагга аныяк спортчуга 70 муң рубльдин сертификатын ТР-ниң аныяктар херектериниң болгаш спорт талазы-биле сайыды Юрий Ооржак тывыскан.

Тываның адын моон-даа соңгаар төлептиг камгалап, делегей чергелиг хей-хей алдын медальдарын чаалап алырын Сонам-Серинге күзеп каалыңар.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

Авторнун тырттырган чуруу.

Номчукчунуң индир

АЙЫТКАЛ АМГЫ АМЫДЫРАЛДЫ КӨРГҮСКЕН

База бир чылды үдептивис. Төөгүлүг болушкуннар-биле байлак чыл болган. Чижээ, эрткен чылдың декабрь эгезинде Тываның Баштыңы-Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оолдун республикада ажил-херектериниң болгаш 2016 чылда иштики политика дугайында Тыва Республиканың Дээди Хуралында (парламентинге) кылган Айыткалында ханы уткалыг, чедингир болгаш тодаргай кол сорулгаларны салган болуп турар. Чаңгыс күштүг сырый демнежилге, бүгү күженишкенин мөөңнээр, иштики курлавырларны шын ажыглаары болгаш идегеп бүзүрээр. Айыткалда улуг бүзүрел-биле мынчаар демдеглээн: кайы-даа үеде, чогумчалыг-даа, кризистиг-даа үеде күрүне бодунуң кол хүлээлгелерин: «өөредирин, эмнээрин болгаш камгалаарын» күүседир ужурулгусу. Ынчангаш бистер, бөдүүн чон, күрүнениң социал хүлээлгелерин чонга хевээр арттырганын сеткил ханышкын-биле хүлээп турар бис. Ылаңгыя чурттуң Президентизиниң Ие капиталының программаны ийи чылга узатканы тыва чоннуң социал камгалалыга канчаар-даа аажокулуг идиг, деткимче болур.

Айыткалда онза чугула тодараттыг чүүл-Тываның экономиктиг хөгжүлдезинге 2015 чылдың онзагай чыл болганы. Республиканың 2025 чылга чедир социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң планын бадылаарының дугайында айтышкына Россияның Чазааның Даргазы Д.А. Медведевтиң ат салганы улуг деткимче болур. Федералдыг деңгелге, күүсекчи эрге-чагырга органыга хүлээп алган ол документ Тыва чуртувустун, ооңчонуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинге кол үндезин, быра болурунга бистер идегеп турар бис. Чазак Баштыңы ол талазы-биле Айыткалда демдеглээн болза — ол документ бөгүн бистиң холувуста дээрзинге аажок чоргаарланып бис.

Үстүкү эрге-чагыргалардан инвестицияларны камгалап

алырынга деткимче болур бо документ биске даянгыш-тыр.

Бистиң чуртувус эң нарын үени, экономиктиг кызагдашкынны ажып эртип, делегей терриоризминге удур демиселди чорудуп турар үеде ол документини хүлээп алган РФ-тиң Чазаанга, ылаңгыя ону ажылдап кылып талазы-биле күженишкенин, шыңгыы ажилды чорудуп, ону Россияның Чазааның хуралына илеткеп, ооң соонда Федерация Чөвүлелинге оң төлевилелин камгалап алгаш, РФ-тиң Чазааның Даргазының адын салырынга чедир ажилды чоруткан Тываның Баштыңы Ш.В.Кара-оолга бистер, бөдүүн чон, чоргаарланып турар бис.

Тыва Республиканың 2025 чылга чедир социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң федералдыг планының дугайында чугаалап тургаш, Айыткалда: «Ол бистиң оруувустун чоокку он чылда картазы-дыр. Кончуг тодаргай болгаш дорт салдыгын хүлээлге болгаш сорулга-дыр» — деп, онзаалап демдеглээн. Ол чугула документиниң күүселдези кымнарның арын-нүүрүнде болурун Чазак Даргазы дорт айтыкан: Бирээде, күрүне, эрге-чагырга органнарының удуртукчуларында (Чазак Даргазының оралакчылары, сайыттар, ведомстволар удуртукчулары); ийде, тус чер бот-башкарылга органнарының даргаларында «Республиканың 2025 чылга чедир социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң» планы чон-биле ажылдап чоруур бүгү-ле күрүне эрге-чагырга болгаш тус чер бот-башкарылга органнарының база хей-ниити организацияларының удуртукчуларының хүн бүрүде, ай, чыл-биле планнап каан ажил-чорудулгазы апаар дээрзинге бүзүрээр бис. Социал-экономиктиг хөгжүлдениң чоокку он чылда картазы удуртукчу бүрүзүнүң стол кырынга чыдар айтыкчызы — компазы болурун күзеп каалы.

Хирлиг-оол КОНГАР, партия, совет органнарының хоочуну. Кызыл хоорай.

ОРУКЧУЛАР МӨӨРЕЙЛЕШКЕН

Спорттун кышкы хевирлеринге орукчулар «Тайга» станциязынга күжүн шенешкен.

Аңаа эрткен спартакиадага «Енисей» орук эргелелиниң, Тыва автооруктуң, «Дорожник» КХН-ниң (Мөңгүн-Тайга кожуун), «Орук-тудугнуң», «Тываның оруктарының» командалары, а ол ышкаш Тыва Республиканың Орук-транспорт яамызының төлээлери киришкен. Маргылдааны ТР-ниң орук-транспорт сайыдының оралакчызы Александр Максимов ажыткан болгаш эки сеткил-хөөннү, спортчу тиилелгелерни күзээн.

Спортчулар хаак чарыжына,

биче футболга, канат тыртарынга болгаш шаңактыг чарышка күжүн шенешкенер. Бир дугаарында хаак чарыжы эгелээн. Маргылдаа бүрүзүнге 4 ойнакчы киришкен. 2 километр орукту «Тываның оруктарының» төлээлери хамыкты мурнай эрткен. «Енисей» эргелелдин хаакчылары оларга каш-ла секундда четпээн. Ооң түңнелинде бирги, ийги, үшкү черлерни «Тываның оруктары», «Енисей» орук эргелели болгаш «Дорожник» элээннер.

Биче футболга оюнну «Енисейниң» болгаш «Дорожникин» спортчулары ажыткан. Баштайгы оюнда сан 0:0 болуп артып турган, ийгизи элээн дүшкүрлүг болуп, сөөлгү минуталарда Мөңгүн-Тайганың төлээлери 2 санны улай-улай кириген. Ооң түңнелинде маргылдаа «Дорожникин» тиилелге-биле доозулган. «Тываның оруктары» команданы эки ойнаан деп демдеглээн.

Шаңак чарыжына оюн бүрүзүнге 4 киж киришкен. Маргылдааның эр киржикчизи шаңакка

херээжен эжин олуртуп алгаш, кымны-даа мурнай чедирер. Оларның кайызы тургускан демдекке мурнай чедерил, ол тиилекчи болур. Демдекке четкен соонда дедир ээп келгеш, шаңаан өске киржикчиге дамчыдар ужурулгусу.

Бо солун оюнга Тываның автоорукчулары тиилээн, канат тыртарынга орук эргелели эң күштүг болган.

Маргылдааның түңнели-биле ниити команда талазы-биле «Тываның оруктарының» команданы эң күштүг деп санаан. «Енисей» болгаш «Дорожник» ийги, үшкү черлерни элээн. Тиилекчилерни болгаш эки ойнааннарны кубоктар болгаш мактал бижиктер-биле шаңнаан. Чечек БИРЛЕЙ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ КОНСТИТУЦИЯ ХООЙЛУЗУ

Тыва Республиканың «Чер дугайында» Конституция хойлузунга өскерилгелер кириеринин дугайында
Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) 2015 чылдың декабрь 9-та хүлээп алган

1 чүүл

Тыва Республиканың 2004 чылдың ноябрь 27-де № 886 ВХ-1 «Чер дугайында» Конституция хойлузунга («Шын», 2004 чылдың декабрь 16-да; 2007 чылдың июнь 5-те; 2008 чылдың май 15-те; 2009 чылдың январь 20-де, апрель 21-де, июль 28-те; 2011 чылдың февраль 17-де, апрель 9-та, июнь 21-де, декабрь 31-де; 2012 чылдың июнь 21-де, июль 10-да; 2013 чылдың январь 23-те; 2015 чылдың март 12-де; «Тувинская правда», 2005 чылдың март 25-те, декабрь 30-де; 2007 чылдың июнь 5-те; 2008 чылдың апрель 29-та; 2009 чылдың январь 30-де, апрель 9-та, июль 30-де; 2011 чылдың февраль 17-де, апрель 12-де, июнь 21-де, декабрь 30-де; 2012 чылдың июль 10-да; 2013 чылдың январь 17-де, май 23-те, ноябрь 14-те; 2015 чылдың февраль 14-те; Тыва Республиканың Нормативтиг актылары, 2012 чылдың июнь 19-та; 2014 чылдың июнь

20-де, декабрь 30-де; 2015 чылдың май 22-де, июль 8-те; Хойлу-дүрүм медээлеринин албан-езуунун интернет-порталы (www.pravo.gov.ru), 2015 чылдың май 14-те, 1700201505140004; июль 1-де, №1700201507010005) дараазында өскерилгелерни кириер:

- 1) 6-гы чүүлдүн 19-пунктузунда «башка-рар талазы-биле ажылды органиастаар» деп сөстөрни «башкаар» деп сөс-биле солуур;
- 2) 8-чүүлге:
 - а) 1 кезээнде «Тыва Республиканың Чазза болгаш (азы)» деп сөстөрни ал кааптар;
 - б) 4 кезекти дараазында уткалыг кылдыр немээр:

«4. «Тыва Республиканың Кызыл хоорайы» хоорай округунун – Тыва Республиканың найысылалының девискээринге муниципалдыг контролду тускай төлээлеттирген орган «Тыва Республиканың Кызыл хоорайы»

хоорай округунун тус чер бот-башкарылга органы-биле деңге, Россия Федерациязының Чер кодекзинин 72 чүүлүнүн дүрүмнерин ба-рымдаалап, Тыва Республиканың Чаззааның доктааткан чуруму езугаар бо Конституция хойлузунун 37 чүүлүнде доктааткан хуусаа дургузунда боттандыраар.

Тускай төлээлеттирген органның болгаш «Тыва Республиканың Кызыл хоорайы» хоорай округунун тус чер бот-башкарылга органының муниципалдыг чер контролду боттанды-рар кызыгаарының иштинге кады демнежил ажылдаарының чурумун айткан органнарның аразына чарган дугуржулга езугаар доктаадып тургузар.»;

3) 37-ги чүүлдүн ийги абазын дараазында эдилге-биле бижири:

«Бо Конституция хойлузунун 8-чүүлүнүн 1 кезээнде айттыгач чер участоктарын аайлап-башкаарын кызыгаар чок хуусаа дур-гузунда, ынчалза-даа Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) бүрүн эргелеринин хуусаазындан хөй эвес үеде бот-тандыраар. Россия Федерациязының хойлу-жудулгазынче оларны боттандыраарының аргала-

рын болдурбайн турар өскерилгелер к таваарылгада, «Тыва Республиканың Кызыл хоорайы» хоорай округунун тус чер бот-башка-рынының болгаш Тыва Республиканың Чаззааның бүрүн эргелерни соксады; дугайында удур-дедир чөлшээржилге; таваарылгада, бүрүн эргелерни сокс бооп болур. Айткан бүрүн эргелерни Тыва Республиканың Чаззааның Тыва Республи-каның Дээди Хуралының (парламентизинче) к чылдагаанныг саналын барымдаалап соксаткан бооп болур.».

2 чүүл

1. Бо Конституция хойлузу ону албан биле парлаан хүнден, он хонук эрткен о күштүг болуп кирер.

2. Бо Конституция хойлузунун 1-ги чүүл 2 пунктузунун иштиги «б» пунктузу 2016 ч январь 1-ден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республи-
Баштыңы Ш. КАРА

Кызыл хоорай

2015 чылдың декабрь 20

№ 9-КЗРТ

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЛАРЫ

2016 чылда Тыва Республикага пенсионерниң амыдырап-чурттаарының эң биче хемчээлиниң дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) 2015 чылдың декабрь 9-та хүлээп алган

1 чүүл

1999 чылдың июль 17-де № 178-ФЗ «Күрүнениң социал дузаламчызының дуга-йында» Федералдыг хойлуда көрдүнгенин езугаар пенсияга социал немелде төлөвирни тургузар сорулга-биле, 2016 чылда Тыва Респу-бликага пенсионерниң амыдырап-чурттаарының эң биче хемчээлин 8388 рубль хемчээлге док-таадыр.

«Тыва Республиканың девискээринде тускай тургузар черге транспорт херекселдерин тургузарының, оларны кадагалаарының, тургусканы болгаш кадагалааны дээш чарыгдалдарны төлээринин, транспорт херекселдерин дедир үндүреринин чурумунун дугайында» Тыва Республиканың Хойлузунун 1 чүүлүгө өскерилгелер кириеринин дугайында
Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) 2015 чылдың декабрь 9-та хүлээп алган

1 чүүл

2012 чылдың июнь 14-те № 1380 ВХ-1 «Тыва Республиканың девискээринде тускай тургузар черге транспорт херекселдерин тургузарының, оларны кадагалаарының, тургусканы болгаш кадагалааны дээш чарыгдалдарны төлээринин, транспорт херекселдерин дедир үндүреринин чурумунун дугайында» Тыва Республиканың Хойлузунун 1 чүүлүгө («Тувинская правда», 2012 чылдың июнь 19-та; «Шын», 2012 чылдың июнь 26-да; 2013 чылдың январь 23-те; Тыва Республиканың Нормативтиг актылары, 2012 чылдың декабрь 29-та; 2014 чылдың июль 3-те), 1-кезекти дараазында уткалыг кылдыр немел, өскерилгени кириер:

«1. Бо Хойлузунун сорулгазынга «транспорт

2 чүүл

Бо Хойлу 2016 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2015 чылдың декабрь 20

№ 131-ЗРТ

ажылгап тургаш, боттандыраар болза;

3) 45 календарь хүннеринде – дорт шугум-нуг объектилерге хамаарыштыр төлөвилел документиленге болгаш (азы) инженерлиг шинчилелдер түңнелдеринге;

4) 30 календарь хүннеринде – айткан экспертизаже төлөвилел документиленге чорударынга чедир күрүнө экспертизанынче чорудупкан, чуртталга бажыңнары-хамааты тудуг объектилеринге хамаарыштыр инженер-

лиг шинчилелдер түңнелдеринге.

2 чүүл

Бо Хойлу ону албан-езуу-биле па хүнден, он хонук эрткен соонда, күштүг (

Тыва Республи-

Баштыңы Ш. КАРА-

Кызыл хоорай

2015 чылдың декабрь 20

№ 134-ЗРТ

«Тыва Республиканың Кызыл хоорайы» хоорай округунун тус чер бот-башкарылга органнарының болгаш чер хамаарылгаларының талазы-биле Тыва Республиканың күрүнө эрге-чагырга органнарының аразына бүрүн эр-лерни катап хуваарының дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) 2015 чылдың декабрь 9-та хүлээп алган

1 чүүл. Бо Хойлузунун таарыштыраар чүүлү

Бо Хойлу 1999 чылдың октябрь 6-да №184-ФЗ «Россия Федерациязының субъек-тилеринин күрүнө эрге-чагыргазының хой-лужулга (төлээлекчи) болгаш күүсекчи органнарын органиастаарының ниити принциптеринин дугайында» Федералдыг хойлузунун 26-чүүлүнүн 6-пунктузунга, 2001 чылдың октябрь 25-те № 137-ФЗ «Россия Федерациязының Чер кодекзинин күштүг кылдыр кириеринин дугайында» Федералдыг хойлузунун 2 чүүлүнүн 4 пунктузунга болгаш 2003 чылдың октябрь 6-да № 131-ФЗ «Россия Федерациязынга тус чер бот-башкарылга органнарының аразына бүрүн эргелерни катап хуваары-биле холбашкан хамаарылгаларны таарыштырып турар.

2 чүүл. Күрүнө өңчүзү кылдыр аңгы-латтынмаан чер участкактарын башкаар та-лазы-биле бүрүн эргелерни катап хуваары

1. Тыва Республиканың күрүнө эрге-чагыргазының Тыва Республиканың Чаззааның тускай бүрүн эрге бергени күүсекчи органы (моон ыңай – тускай төлээлеттирген орган дээр) кызыгаар чок хуусаа дургузунда, ынчал-за-даа Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) бүрүн эргелеринин хуусаа-зындан эрте эвесе, капитал эвесе садыг объек-тилерин, капитал эвес металлдан болгаш элтээр демир бетон гаражтар тургузарынга берип турар чер участоктарындан аңгыда, күрүнө өңчүзү кылдыр аңгылаттынмаан чер участкактарын башкаар талазы-биле «Тыва Республиканың Кызыл хоорайы» хоорай округунун тус чер бот-башкарылга органының бүрүн эргелерин боттандыраар кылдыр док-таадыр.

2. Бо чүүлдүн 1 кезээнде айткан чер участ-октарын башкаарын Тыва Республиканың Чаззааның доктааткан чуруму езугаар боттан-дыраар.

3 чүүл. Муниципалдыг чер контролду тус талазы-биле бүрүн эргелерни катап ху-ваары

1. Тускай төлээлеттирген орган бо Хой-лузунун 2-ги чүүлүнүн 1 кезээ-биле доктааткан

хуусаа дургузунда Россия Федерацияз Чер кодекзинин 72 чүүлүнүн дүрүм барымдаалап, Тыва Республиканың Чаззааның доктаатканы чурум езугаар муниципалдыг чер контролду күүседир талазы-биле Тыва Республиканың Кызыл хоорайы» хоорай округунун тус чер бот-башкарылга орган бүрүн эргелерин «Тыва Республиканың Кызыл хоорайы» хоорай округунун тус чер бот-башкарылга органы-биле деңге боттандыраар кылдыр доктаадыр.

2. Тускай төлээлеттирген органның бо «Тыва Республиканың Кызыл хоорайы» хоорай округунун тус чер бот-башкарылга орган муниципалдыг чер контролду боттандыраар кады демниг ажылдаарының чурум органнарның аразына дугуржулга-биле таадып тургузар.

4 чүүл. Бо Хойлу-биле көрдүнгөн бот-башкарылга органының болгаш Тыва Республиканың Чаззааның бүрүн эргелерни соксадырының үндөзүнне Бо Хойлу-биле көрдүнгөн бүрүн эргелерни Тыва Республиканың хойлузу-биле дугайында барымдааларга үндөзилеп сокс бооп болур:

1) «Тыва Республиканың Кызыл хоорайы» хоорай округунун тус чер бот-башкарылга органының болгаш Тыва Республиканың Чаззааның бүрүн эргелерни соксадыры дугайында аразында дугурушкан чөл режилгеге;

2) Тыва Республиканың Чаззааның Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинче) кириген чылдагаанныг саналын барымдаалап соксаткан бооп болур.

3) Россия Федерациязының хойлу-жудулгазынче бүрүн эргелерни боттандыраар аргаларын болдурбайн турар өскерилгелер киригенде.

5 чүүл. Бо Хойлу күүсе-дири-биле башкаар чарыгдал кылыр хүлээлгеле саң-хөө хандырылгасы

Бо Хойлуда көрдүнгөн бүрүн эрге-чагырга органының болгаш чарыгдал кылдыр хүлээлгелеринин саң-хөө хандырылгасын Тыва Республиканың республика бюджет акша-хөреңгизинден боттандыраар.

6 чүүл. Бо Хойлузунун күштүг болуп кирери

Бо Хойлу 2016 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республи-

Баштыңы Ш. КАРА-

Кызыл хоорай

2015 чылдың декабрь 20

№ 135-ЗРТ

Төлөвилел документиленге болгаш инженерлиг шинчилелдер түңнелдеринге хамаарыштыр күрүнө экспертизанын эрттиреринин хуусааларының дугайында
Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) 2015 чылдың декабрь 9-та хүлээп алган

1 чүүл

Федералдыг хойлу-жудулгага дүүштүр күрүнө экспертизанын Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органнары азы оларның чагыргазының адаанда турар күрүнө албан черлери эрттирер капитал тудугунун чамдык объектилеринге хамаарыштыр Тыва Республиканың девискээринге төлөвилел документиленге болгаш (азы) инженерлиг шинчилелдер түңнелдеринин күрүнө экспертизанын дараазында хуусааларда боттандыраар:

- 1) 45 календарь хүннеринде – дараазында тайылбырларның бирээзи оларда көрдүнгөн, чуртталга бажыңнары-хамааты тудуг объек-тилеринге хамаарыштыр төлөвилел доку-ментиленге болгаш (азы) инженерлиг шин-чилелдер түңнелдеринден аңгыда, чуртталга бажыңнары-хамааты тудуг объектилеринге хамаарыштыр төлөвилел документиленге болгаш (азы) инженерлиг шинчилелдер түңнелдеринге;
- а) бедии – 50 метрден өрү;
- б) хос чер аразының хемчээли – 20 метр-ден өрү;
- в) узуну 10 метрден өрү ханадан артып үнүп

турар тепкиштеринин бары;

г) чер адаанда кезээниң ханызы (долузу-биле азы чамдыгы) черниң планнап каан демделгелинден 5 метрден куду болуп турары;

д) хамаатылар чурттаарынга болгаш бүдүрүлгө ажыл-чорудулгазын боттандыра-рынга көрдүмүзүн, каагытарының саны ийден хөй, ниити шөлү 5 муң квадрат метрден хөй болуп турар, аңгы туруп турар капитал тудуг объектилерин;

е) үш азы дөрт дугаар деңгелдеринин айы-лы бар гидротехниктиг тудуглар;

2) 45 календарь хүннеринде – чуртталга бажыңнары-хамааты тудуг объектилеринге хамаарыштыр инженерлиг шинчилелдер түңнелдеринге, бир эвес оларның тудуун, төлөвилел документиленге күрүнө экспе-ртизанын эки дээн түңнелдерин оон мурунда алган болгаш катап ажылгап турар төлөвилел документиленге (моон соңгаар – үлегер төлөвилел документиленге дээр), азы капитал тудуг объектилеринин конструктивтиг база идегелдиг болгаш айыыл чок болурунун өске-даа тайылбырларынга дегбейн турар үлегерлиг төлөвилел документиленге модификациязын

Школа болгаш амыдырал

ЧОГУВААН ЫНАКШЫЛ

Школа доозуп, бышкан илигниц аттестадан холга ап, ээди өөрөдиге черинче ки-ип, өг-бүлө тудуп, ажы-төлдүг паргаш, ам-даа сеткилимде отып калган, кижилерге ажыдып эрбээн чаңгыс чажыдым бар. Ол олган таварылга кажан-даа сажымдан үнмейн артып калган.

Чазын уруглар, оолдар кичээлдер үезинде, чапсарже коңга агарга-ла, класстардан ыытааштыг үнө халчып кээр. Уруг-ар чылыг хүннүң херелдеринге өрүп, даштыга баштактанчып, аттыржып, ойнап тургулаар. Чап-арлар үезинде улуг класстарның оолдар, уруглары бир онзагай эстүр. Чамдыктарының сагыш-еткили чымааргай, өскелериниң агыжын бир-ле чүүл өйүп чоруур шакш, ыңай-бээр көргүлзэн, аранган, бүдүү карак уштап, ир-ле хамаарылгалыг кижини дертир көрүп турар боор.

Хенертен ол хөй оолдар, уругларның аразындан моон мур-унда чылдарда сагыжымга-даа ирбес бир оолду кичээлге ийле-эре берген мен де... Бодап урарымга, өске уругларның арактарының көрүжү база-ла оолдун талазынче көрүп турар шакш болган. Оол кедергей эрүштүг: боду шилгедек, хеви-аа бодунга кончуг таарышкан, урт-сыны чолдаксымаар, ак

шырайлыг, бажының дүктери кылагар кара, дыдыраш, хилиң дег кирбиктерлиг, дорт думчуктуг, эштеринче көрүнген карактары чымчак, хоюг, каттырага ийи чаагында сыртылааштарлыг, диштери ак кылдыр чайынналып турар.

Кайганып турумда, узун чапсарның сөөлгү коңгазы хал-кан. Шупту класстарже киргилей берген бис. Ооң соонда бүдүү көрзүнүп, дыңнааланып чоруп турган мен. Эскерип турарымга, эштеринден ылгалдыг кижилер болду. Ол — класстың эки өөрөдигелиг, хөй-ниитичизи, иделкейжи өөреникчизи. Эдер-жир эш-өөрү база боду дег, эки оолдар, кыстар. Бис ынчан ийи ангы школага өөренип турган бис. Өөренип класстар чедишпези-биле олар бистиң школавыска кээп, өөренип турган.

Шаг-үе бодунуң маңы-биле чоруп турган болгай. Оюн-тоглаа кайы-даа школаларга суббота са-нында үргүлчү болур. Аңаа кончуг баян ойнаар оолдарның чараш аялгаларының үделгези-биле улуг класстың өөреникчилери танцы-самнап, ырлап-шоорлап турган. Танцы үезинде кожавыс-та школадан оолдар, уруглар база четкилеп кээр. Ол үеде школачылар улгаткан тудум, башкыларның хынаары дам баар,

кежээ төнгүже дээр кадарар турган. Ынчан арага-дары ижер, таакпы тыртар уруглар чок. Үе бөдүүн-даа болза, чурум аажок шыңгыы турган болдур ийин.

Суурнуң школачылары эртен чиир чемин кежээ белеткеп алыр: тараа хоорар, соктаар, ыяжын хирээлээр, чарар, садыгдан хлевин садар, кежээ далган үскен эъттиг мүнүн хайындырар. Хүндүс шко-ладан келгеш, онаалга кылып, номчутунар. Хостуг үе тыптып келзе, конькилээр, хаак-биле узун оруктарга маңнаар, бичии оолдар дагдан чуңгулаар. Школага күш-культура кичээлдери шыңгыы болган тудум, кожуун, республика чергелиг маргылдааларга удаа-дараа киржип турган бис. Шак мындыг үеде өөрүм-биле 10-гу классты дооскан бис.

Школа соонда, өөрүм орту-мак, дээди өөрөдиге черлеринче шылгалдалар дужаап, өөрени бергенер. А мен демги оолду манап чыдып кагдым. Бир катта ол оол өөрү-биле бажыңга кел-ген соонда, чоорту чугаалажып, чамдыкта бедик хаяларлыг даг кырынга-даа басып чоргулаар бис. Бот-боттарывыска чоок-даа болзувусса, ынакшыл, келир үе дугайында шоолуг-ла чугаалаш-пас турдувус. Сагыш-сеткилдиң бедик темазын арай ояр турга-нывыс ол. Амгы үениң школачы-

лары бот-боттарынга ынакшыл бээр болза, дораан-на ошкакып эгелээр. Ооң уламындан ада-ие-даа апаарлар. Чоорту ол оолду үргүлчү бодап, сактып туруп бээр апарган мен. Найыралывыс база бир чыл чартык чеде берген. Ол оол школазын доозар деп барган, а мен аңаа ажылдап турдум.

Чай. Майда суурнуң көдээ клувунга кино көөрү-биле кел-дим. Оолдар, уруглар хөйү-биле кирип-ле турлар. Канчангаш-ла көөрүмге, демги оолдун артымда чедип келген. Ол мени бүдүү им-непкеш, кылаштап чоруй барды. Соондан кылаштап чеде бээрим-ге: "Бис ам моон соңгаар кады чу-гаалашпас, хыралзашпас болган-дыр бис. Башкылар уруглар-биле эрте харылзашпаңар, уруг-да-рыглыг апаар силер. Амгы үеде өөрөдиге бирги черде дидир" — деп чугаалады. Шак мындыг чу-гаа дыңнааш, кайгап-ла ханмаан мен. Мээң чаа-ла сеткилимге бы-жыгып, сеткил-чүрээмни шонуп, чоруп орган ынакшылымны отче суг кудупкан ышкаш, өжүр шаап-кан... Сөөлүнде дыңнаарымга, ол школаның өөреникчилери колдуунда шуптузу таныштарлыг болган. Ынчангаш башкылары сургап турганнары ол ыйнаан.

Ам бодап чоруурумга, ол школаның оолдары-биле суурнуң уруглары өг-бүлө тудуп

чурттааннарның саны эвээш болган. Чүгле элзэн каш чыл эрт-кенде, 2-3 өг-бүлө харын кудазын эрттирип, хөй ажы-төлдүг болган.

"Ынакшыл", "Өг-бүлө" темала-рынга бо үеде школаларда тускай кичээлдерни эрттирип турар. Бистиң үевисте школага шак мын-дыг кичээлдер эрттирип турган эвес, башкылар чаа өзүп оор уругнуң сагыш-сеткилин мынчаар үзе шаап турганы хомуданчыг. Ол эвес болза, мээң ынакшылым кайын чогувайн баар деп...

Ол оолду сүрүп маңаваан-даа, ол-ла олчаан чугаалашпаан-даа мен. Дыка үр чылдар эрте-даа берген болза, ол болуушкун сагыштан ыравас-тыр. Чуртталга ооң-биле төнө бербээн, ол дээ-ди эртемни чедип алгаш, өске кижиле өг-бүлө тудуп, эп-найыралдыг чурттап берген.

Бо чүүлду номчааш, респу-бликаның школаларында "На-йырал", "Ынакшыл", "Өг-бүлө" деп кижизидилге темаларлыг кичээлдерни башкылар канчаар эрттирип турарын бижий бээр-инге идееп ор мен. Бо үениң уруглар, оолдары эмин эрттир эрте өгленип турарын чүү деп бодап турарыл?

Шурумаа МОНГУШ.
Ак-Туруг суур.

БАШКЫЛАРГА БАЙЫР СӨҢНӨП...

«Башкы» деп сөс хүндүткелдиг, Буян-кежик ында сиңген. Бар-ла турган билиин, күжүн Башкы кижиле бараалгадыр.

Эртем-биле чепсеглеп каан Энерелдиг башкыларым Кажанда-даа уттундурбас, Кылган ижи балаттынмас.

Чеже-даа ырак черде чурттап урар болзувусса, үргүлчү байыр-алдарны, янзы-бүрү хемчеглерни даа-дараа эрттирип турар бис. Бо даада бистиң Тере-Хөл кожуунуң унгурутук ортумак школазы база ге школаның башкылар коллек-иви Улусчу чаңчылдар чылының аза Россияда чарлаттыгана Чо-аал чылының түңнел концертин ультура одаанга чыылган конга араалгаткан.

Тере-Хөл кожуунуң өөрөдиге илдизиниң даргазы Нелли Бе-ек-ооловна Кунчун байырлалды жыткаш, «Чылдың кичээли» еп мөөрейге киришкен он сес ылгараан башкыларны хүндүлел ижиктер база өртектиг белектер-иле шаңнап-мактаан.

Кунгурутук ортумак школазының иректору Чечен Халбаевна Най-

дан башкыларга байыр чедиргеш, өөрөдиге шугумунга хөй чыл-дарда үре-түңнелдиг ажылы дээш ТР-ниң Өөрөдиге болгаш эртем яамызының мурнундан хүндүлел бижиктерни Клара Кувискааловна Комбуга, Нелли Белек-ооловна Кунчунга, Эльвира Кызыловна Сундуйга, Далай-оол Степанович Бегзиге тывыскан.

Эге класс башкызы Хандымаа Доржуевна Дангыр-оолдун белет-кеп тургусканы Тыва дугайында тоолун чон улуг сонургал-биле көргөн.

Василий Монгуш чогаалчының «Өре» деп каттырынчыг чугаа-зындан үзүндүнү тыва дыл бол-гаш чогаал башкылары Орлан Борбак-оолович, Алена Семеновна, Анджела Ивановна, Фаина Борбак-ооловна, Мария Акимовна күүседирге, чон хөглөп, адыш час-каашкынары-биле хүлээп алган.

В. Шукшинниң «Чудик» деп чогаалындан үзүндүнү хөгжүм башкызы Шолбан Кувискаалович Куулар база орус дыл башкызы Азияна Бясовна Сенди-Хуурак кончуг чедимчелиг күүскеннер.

Биология, химия, география, физика, сан башкылары Белек

Шыырап, Далай Степанович, Анчы Ондар школаның ном саңының эргелекчизи Уранмаа Очур-ооловнаның тургусканы «Шай» деп көргүзүүн бараалгаткан.

Башкылар Ульяна Камаевна Идам, Аида Владимировна Синел сценаның дерилгезин чараштап каастааны аажок таарымчалыг болган.

Уран чүүл школазының тыва хөгжүм башкызы Начын Алек-сеевич Түлүш Тываның гимни «Мен тыва мен» деп ырыны күүседирге, залда олурган көрүкчүлөр туруп келгеш, чоргаарланып дыңнаанар.

Бистиң тере-хөлчүлөр ба-йырлалдарга, мөөрейлерге кир-жиринге, янзы-бүрү концерттер көөрүнге сонургалы дыка бедик. Ол хүн база көрүкчүлөр зал дол-дур келгенер. Концерти эртти-рип турар башкылар коллективи аразында сырый харылзаалыг болгаш найыралдыг. Ниитизи-биле киржикчилериниң саны чеден бир болган. Мындыг чараш байыр-лалды организаастаан школа кол-лективинге чоргаарланып тур бис.

Урана СОНАМ,
«Хүнчүгеш» уруглар сады-ның кижизидикчи башкызы.

САКТЫП ЧОР МЕН

Башкыларымны сактып би-жири бодап алдым. Чүге дизе башкы эртемни шилип алган кижилерниң ажылын үнелээр кижиле. Канчаар-даа бодап кел-геш, билгиле делегейиниң эжиин ажыдар, езулуг-ла амыдырал институтунуң «дарганныр-дыр».

Мен башкыларымны чылы-биле сактып чоруур мен. Шыырак дээр билигилге, өөрөдиге тема-зын угаанче кирип тайылбырлап-тар, бодунуң эртемни шын ши-лип алган, ажылынга бердинген башкыларлыг чордум. Школаны дооскаш, 35 чыл чоокшулаан-даа бол, Сара Монгушовна Эрелчин-ни, Римма Васильевна Мөгени, Мария Тюлюшевна Дажыкайны, Арыг-Бажынга төөгү башкызы Орус-оол башкымын ажылынга телептиг кижилер деп санаар мен.

Кичээлдери дыка солун баш-кылар база турар. Кижиле ындыг башкының кичээлин четтикпейн манаар боор чүве. Мен төөгү кичээлин сонургаар турдум.

Ам бо үеде база-ла уран

талантылыг башкылар-биле эдержип чоруурум онзагай. Ылаңгыя Шагаан-Арыгның 1 дугаар эге школазының баш-кызы Светлана Владимировна Тюлюгинаның ажылын эскерер, үнелээр мен. Ооң билбес чүвези чок, алыс эртеми психолог, дээди башкы эртемни бедидип Крас-ноярск хоорайда огу, кызы-биле кады студентилеп турары со-лун. Башкылаарындан аңгыда, өөреникчилери-биле янзы-бүрү мөөрейлерде киришкен, шупту-зунда четтигип чоруур онзагай башкы. Шагаан-Арыг хоорайның херэзженер чөвүлелинче кежи-гүнү, хөй-ниитичи. Үш ажы-төл-дүн, бир уйнукутун энерелдиг авазы. Ол — спортчу база, во-лейбол маргылдааларының киржикчизи. Ооң кичээлдериниң бедик деңнелдин, чаңгыс эвес удаа опурушкаш онзазынган мен. Ындыг онзагай башкы-биле эдер-жип чоруурум аксым-кежи-дир деп санап чоруур мен.

Ульяна АРАКЧАА-ВЕЛИЧКО.
Шагаан-Арыг хоорай.

СУУ-ДАА, ЧЫРЫЫ-ДАА
КИИРТИНМЭЭН

Прокурорнуң билдириш-кинин езугаар суд өскүс уруг-ларга туттунган бажыңнары инженер-техниктиг ханды-рылга четкилеринче кожар хүлээлгезин күүседиринче кожуун чагыргазында даан-дырган.

Чаа-Хөл кожуунуң чагырга-зы 2014 чылда Чаа-Хөл суурнуң Молодежная кудумчунда тут-тунган бажыңнардан алды квар-тираны өскүс уругларга болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларга берген. Оон бээр бир чыл эрткен. Бо үениң дургузунда кожуун чагыргазы ол бажыңнары инженер-тех-никтиг хандырылга четкилерин-че кожар хүлээлгезин ам-даа күүсетпээн. Ооң уламындан чаа

бажыңнарда чырык-даа, суг-даа чок болуп турары өскүстерни өөртпээн.

Ол хажыдышкынарга үндезилээш, кожуун прокурору өскүс уругларның болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларның эрге-ажыктарын барымдаалап, өскүстерниң бажыңнары электри четки-леринге кожарын, чурттакчы-ларны суг-биле хандыраарын дилзэн негелде бижикти судче кириген. Суд ол дилегни до-лузу-биле хандырган, чогуур хүлээлгелерни Чаа-Хөлдүн кожуун чагыргазында онааган.

Мерген ОНДАР,
Чаа-Хөл кожуунуң про-курорунуң хүлээлгезин күү-седип турар.

ЧУРТТАЛГА ХИЛИС БАРБААН

Арыг агаарлыг, арга-эзимниг, элик-хүлбүс огура бээр, куштарның өткүт үнү үзүктөлбөс, хүннээрэктеэн мээстерлиг, чараш бойдус шимеп чыдар Кара-Суг деп бичии хемчигеш беш хемнини (Кегээн-Булак, Алдын-Булак, Адыр-Бажы, Ак-Хем) бажы Дагылганныг сындан дамырланган. Тываның база бир каас-чараш шак ындыг булуңунга кыштың тос-тостуң соогунда, 1946 чылдың январь 20-де эзим эдээ кыштагга, бөөдөй өггө, даң хаязында күжүр авачириг божан. Бичии чаштың эге үнү чаңгыланган. Келир үеде ховар тыва эрлерниң бирээзи Дегут Демчик ол болган.

Ада ызыгууру, шаг-шаанда Киндикей ашактың үш оглу Сайын-Хөө, Дарган-Кумзат, Биче-Нава олар. Сайын-Хөөнүн бир оглу Монгуш Сайын-Хөөвич Сүгдүр ТАР-ның Үстүкү шүүгү даргазынга чедир депшип ажилдаан. Партия, советтер ажылының хоочуну, алдарлыг журналист Алексей Дүгержааның кырган-ачазы Сайын-Хөө. Композитор Каадыр-оол Бегзи — Сайын-Хөөнүн уруунун оглу.

Киндикейний ийиги оглу Дарган-Кумзат таңгыт, кыдат, моол, орус дылдарны арыг билер улуг лама, Ак-Туруг хүрээзинге кумзаттап чораан. Дарган-Кумзаттың бир оглу Көк-Хелиң база лама эртемниг. Көк-Хелиңниң оглу Демчик-Карбы (Монгуш Демчик Чүлдүмович) чурагачы-лама эртемниг. Демчик-Карбының бир оглу — Дегут. Киндикейниң үшкү оглу Биче-Нава база лама сургуулга өөрөнгөн. Ооң ызыгууру Соскур-оол, Яков алышкылар, Кара-оол, Өшкү-Саар, Владимир Умбарович алышкылар, Виктор Чигжит дээш, оон-даа уламчылап болур.

Бичии Дегут Кара-Суг аржааны чоогунга база Онааки, Өөдел, Саамчыр, Казылганыг, Кужур-Арыг дээш, чайлаг, кыштагларга акы-угба, дунмалары-биле ойнап өзүп келген. Авазы — Монгуш Айыжы.

Кара-Суг аржаанының элээн адаанга казар байлак шинчилекчилериниң 300 хире өрегелиг, муң чыгыы чурттакчылыг, орус, тыва ийи школагы суурга Дегут өөренип кирген. Эге школагы Час-Адырга, 1966 чылда Чаа-Хөл ортумаг школагының 11 класын дооскаш, кезек када совхозтуң септелге мастерскаязынга тараа комбайнны септежи, баштайгы ажилчын базымын эгелээн.

Кызылдың көдээ ажил-агыг техникумунче өөренип киргеш, 1969 чылда чедикшинниг доозуп, техник-механиктиң тускай дипломун холга алган. Чаа-Хөлде «Найрал» совхозтуң Үрбүн салбырынга тракторлар биле көдээ ажил-агыг техниказының механигинге томуйлаткан. Ынчан хөй шээр малдыг база сүт-бараан фермалыг Үрбүн биле тараалаң Шаңчы чаңгыс салбыр турган, сөөлүнде аңылган.

45 км-де Шаңчыже хүннүн чыгыы үнер, Үрбүнче баар, трактор-техникага артык кезектер тыгчыр, кылдыртыр, септелгеже чедирер дээш, ажил-ла хөй. Ооң-биле кады өг-бүлө, чаш ажи-төл база бар. Эртен эрте чоруткаш, орайга

Копейек Монгушевна биле Дегут Монгушевич Демчиктер.

chedir ажилдап, бо-ла үрели бээр машина-техниканың хөйүндөн аныяк механик эгезинде бергедээшкннерге база таварышкылаан. Ынчалзажок ундараваан, бергеге торулбаан. Хоочун тараажы механизаторларның дуржулгазын, арга-сүмезин хүнден хүнче көрүп, шингээди ап тургаш, механик-инженер кижиниң ажылының уг-шин билеп, шуудай берген.

Дегут Монгушевичиниң мергежилинге сундулуун, удуртур арга-шинээн өөренип көргөш, 1971 чылдың апрельде совхозтуң көдээ ажил-агыг техниказының механигинге томуйлаан. Ынчан төп мастерскаяга орус, хакас, немец, украин дээш, каш-даа нация чон, ооң иштинде бежен хире орус дылдыг дайын киржикчилери эп-найыралдыг ажилдап, чугула херек машина-техника-биле үзүктөл чок хандырып, күрүнеге дужаар эът, сүт, тараа, дүк планын күсөдиринге, улуг үүлени кирип чорааннар.

Д.Демчик Шаңчы салбырынга, совхоз төвүнге-даа ажилдааш, уйгу-чыдын чок тараажылардан аңгыда, элбек оदारларлыг 20 ажыг коданда кадрчылар-биле 24 чыл дургузунда кыжын, чайын-даа үзүк чок харылзаалыг чораан. Оларга ийи-чаңгыс чеде бээр, арыг шимези, изиг-ханын сөңней бээр Дегут Монгушевичиниң сеткил-сагыжында эргим сактышкыннар болуп арткан.

Ол-бо иштинер баштарынга, хая-даштарга харап кээр те-чуңмалары Шаңчы аксы, Хемчик, Шом-Шум, улуг-биче Хаа-Хааннар даглары, астынчак көвүргүлөр дээш, В.В.Путин, Д.А.Медведев, С.К.Шойгунун со-нуургалын хаара тудар чүүл-ле хөй.

Ооң эрткен амыдыралын хөөрежи, чугаалажып олурувуста, оларның аразындан дараазында болушкуннарны ол онзалап демдегледі.

1970 чылдар ортанында Шаңчыга чаагай дүжүт ажаажырынга кожууннар аразының Кызылда каттыжышкыны, 20 комбайннарлыг, комбайнерларлыг, дузалак-

чыларлыг, септекчилерлиг, тускай чепсек-херекселдиг, каңнакчылыг, машина-техника-биле хандырыгаш, кээп дузалашканы уттундурбас. Дөртөн хире комбайн хову же чыскаалдыр кириптерге, көрүштүг-ле, ылаңгыя кезээ орай сайылгааннарын чырыдыпкаш, тараа бастырып чоруп турда, хову чайыннаар. Күскү дүжүт дээш демисел үезинде хову динмирер-ле турар.

1980 чылдар эгези. Эки дүжүт өстүреринге эртемге үндөзилээн мурнакчы дуржулга шингээткен үе. Ооң кол утказы: бирээде, эң шынарлыг тараа үрезини херек, ону аарыгга удур кыжын тускай хораннап белеткээр. Каш удаа чашпанын арыглап, илииртээн шөлгө тарааны чажар. Чазын чер чылып кээрге, хөзүн иштинге бүдүү узал үнүп келир чашпан-сигенниң өзүмнерин чаштырылга үезинде удур одура кестирип чоруур тускай саялка-биле минералдыг чемишчидилгени үрезин-биле ыяп кады чаштырар.

Шала күскээр тарааның чашпанын хораннавышаан, быжарын божуудадып самолет-биле хораннаар. Ол күзүн Шаңчыга тараа дүжүдү дески, шыыракүнгөн. Совхозта 30 тараа комбайнны, аңгы-аңгы маркаларның 58 трактору, 90 ажыг автомашина бар. СЭКП Тыва обкомунун көдээ ажил-агыг айтырыглары харылаар секретары В. Дунаевский Улуг-Хем, Чаа-Хөл районнарынга күскү дүжүт ажаалдазынга дорт киржип, харылап келген. Кончуг-ла кижизиг, негелделег дарга болуп, сагышта арткан. Ынчан Шаңчыже чагыларда шөйген сывырындактар таварыштыр Кызылче телефоннааш, комбайннарга артык кезектерни хондур безин эккелдирер дарга деп, Дегут Монгушевич сактып орду. Чаа-Хөл суурже чанаттаар комбайнер чок.

Чүгө дээрже чанган улусту дүне бажыңнарындан оожум оттургаш, Шаңчыже дедир үндүртүп кээр. Дүжүт ажаалдазы кидин түлүк чоруп турда, бригадир С.К.Сахак, шаң эргелекчизи О.Х.Калбак, Д.Демчик сүмөлешкеш, 40 гектар эки дүжүттүг шөлдүн тараазын

аңгы деңилээр, бир гектардан 58 центнер болган.

Шагда, 1958 чылда, Шаңчының 10 муң хире гектар шөлдөрдөн бир гектардан 65 центнер көстүп көрбээн дүжүт ажаагаш, ССРЭ-ге динмирээн. Ынчан Шаңчының алдар четкен, сүлдө-сүзүктүг агроному Ак-Лама Монгуш Ышкыровичиниң узун, чаагай моожалар туткан чуруун Москвага УАЧД-ге делгээн турган, ол чурук ССРЭ дүшкүжеге чедир аңаа турган.

Дегут Демчик 1980 чылда совхозтуң шупту автомашина, трактор дээш, бүгү шимчээр-шимчевес техника септелгежи харылаар машина-трактор мастерскаязының эргелекчизинге томуйлаткаш-даа, улуг инженер-лээш-даа, механизаторларның күжүн, билиин эвилелдеп, механизация талазы-биле эвээш эвес үүлени кылган.

База бир улуг ажил, чаа Чаа-Хөлге машина-трактор моторлары септээр, дарганнаар, токарлаар, дуңзалаар, каңнаар, аккумулятор кылыр дээш, он ажыг цехтерлиг улуг мастерскаяны ПМК-2 тудугжулары доозуп турда, дериг-херекселдерин четчелештирип, чылыдылга системазындан эгелээш, чедер-четпезин кылдыртып алганы. Чаа, бичии бажың безин ажылгалга хүлээп алыры белең эвес болгай.

Совхозтуң чаксы, күскү хову ажылы, кыжын техника септелгежи, Кызыл аразынга машина-техникага холбашкан ажил дээш, чээрби дөрт чылдар карак чивеш ышкыш эрте берген. Рынок харылзаазы, хуужудулга, совхозтарны эде организастаан буураашкын эгелээн...

Катап тургустунган Чаа-Хөл кожуунун күрүне архивиниң эргелекчизинче Дегут Монгушевичини 1993 чылдың беш айда шилчиткен. Он сес чыл ажыг ажилдап, кожуунда 37 албан-организацияларның эге архив фондуларын төлөпти-биле ол үндөзилээн. Колдуу 75 чыл шыгжаар 2000 хире шалың дептери, мөңгө шыгжаар 1000 хире экономика-саң-хөө документи-лери, үнелиг доктаал-саавырлар болгаш алдар-хавыяалыг хоочуннарның хууда херектери болурда, оларны анаа-ла шыгжагже кирибес, а төөгүгө үнелин шинчири, шилири, оон эмгелеп архивче кириер дээш, ажил-ла хөй.

Дегут Монгушевичиниң өөнүн ишти Копейек Монгушевна «Солнышко» ясли-садка кижизидикчи башкылап, эргелекчилеп 27 чыл ажилдаан. Чаа-Хөл кожуунун өөредилге килдизинге ясли-садтар инспекторунга, кожуунун тус чер Хуралының депутадынга соңгудуп, ооң хостаткан секретарына 1998-2002 чылдарда ажилдаан. Ниити стажы 37 чыл. 1997 ч. — Тыва Республиканың Президентизиниң, 2001 ч. — ТР-ниң Дээди Хуралының (парламентизиниң) Хүндүлел бижиктериниң база «Иениң алдары» болгаш С.К.Токаның юбилей медалының эдилекчизи, күш-

ажылдың хоочуну. Ийи база үш кыстың төлөпти

Дегут, Копейектиң ө — эп-найыралдыг, ч эш-өөрүнде хүндүткелд ниитичи. Ажи-төлүн киж амыдыралче углап-ба Барык назынында инек тудуп, ногаа, картошканы чоруурлар.

Дегут Демчик 1972-7 райком комсомол ден «Найрал» совхозтуң комитетиниң хостаткан тарынга соңгудуп ажы Шыдыраа оюнун чаңгы чурттугларының аразында лаар хөй-ниити хүлээл үеден амга чедир арткан.

Д.М.Демчиктиң кол- ниитичи база чогаадыкчы ижи. 1986-1991 ч.ч. со машина-трактор мастер биле автопарктың пар- организация секретары Хөл көдээ Сөвединиң б чер Хуралының депутат соңгудуп турган.

1988 чылдан солу күүлдерниң бижикизи. ишчилерни чырытканы «Улуг-Хем», «Эне сөзү», солуннарының бедик ш дарының эдилекчизи. Чазаның чарлааны «Тос төлевилелдин», «Шын» с чарлаан «Төрээн чериң берем» конкурстун шаңна эдилекчизи.

Дегут Монгушевич — Ч кожуунун 60 чылынга « буурул Чаа-Хөлүм» деп менталдыг номнуң тургуз 2008 чылда Чаа-Хөл с 120 чылынга «Чаа-Хөлү черим» деп барымдаалыг тургузукчуларының бирээ

Чогаал ажылындан 20 да «Частың чылыы» шү чыындызы. 2007 чылд рээн черим кижилери» чылда «Дергиге чаа чет мен», 2015 ч. «Судакт шулураажы» деп уруг шүлүктөр номнарының ав

Дегут Монгушевич дөртөн ийи чыл иштинде ижи үнелеттинип, эвээш шаңнал-макталга четкен. — Москваже УАЧД-же сов специалистериниң мурн путевка-биле шаңнаткан чылда Тыва Республиканы чылы Юбилей медаль. 200 да мал чизезинге идепкейи рижкени дээш Росстатисти хөрек демдээ. 2013 чылда Республиканың архивини дарлыг ажилдакчызы» хү ат дээш, оон-даа өске.

Дегут Монгушевич өөнү ти-биле эрткен үелерин са аарак, чеден харлаарыны киштерин удаа уткуп, чурт зын түңней аарак, шаанча кан, чүскүк кеткен салга ажи-төлдөриниң аразында санныг уйнуктарына ө өөртүп чорууру улуг аас- деп санап чоруурлар. Ынч оларның чуртталгазы хили баан.

Владимир ЧАДА

Авторнуң тырттыргы руу.

ЧЫЛДЫҢ БАШТАЙГЫ МИНУТАЛАРЫ ИЙИСТЕРНИ СӨҢНЭЭН

2016 чылда Тывага бир дугаарында Араптаннарның өг-бүлезинге ийис кыс чаштар республиканың перинаталдыг төвүнге январь 1-де 12.00-12.20 шакта төрүттүнген. Төптүн эмчилериниң дыңнатканы-биле, ийиспейлер кадык болгаш деңзизи өй-тавында (2 килограмм 700 грамм биле 2 килограмм 9 грамм) болган.

Чаа чылдың баштайгы минуталары аас-кежикти албан-хаакчы Араптаннарның өг-бүлезин ийис кыс уруг-биле шаңнаан. Ийистерлиг болганы-биле Араптаннар хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерниң санынче кирген. Олар ийи харлыг оолдуг.

Жанна Араптанга байыр чедирери-биле ТР-ниң Чазааның болгаш Кадык камгалал яамызының төлээлери кээп, аныяк авага колясканы белекке берген.

Бо чылын бир дугаар төрүттүнген ийис уруглар-лыг болган аныяк өг-бүлеге база акушер эмчилерге Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Интернетте «ВКонтакте», «Facebook» социал четкилерде байыр чедирип, быжыг кадыкшылды, аас-кежикти күззэн.

2016 чылдың 9 дыштаныр хуннеринде республикага 204 чаштар төрүттүнген. Оларның алдызы ийис уруглар болган. Республиканың перина-талдыг төвүнге Чаа чылдың баштайгы ийис кыс уругларының соонда, 08.50-09.00 шакта 2 дугаар ийис чаштар база төрүттүнген.

Бистиң корр.

БЕДИК ТЕХНОЛОГИЯЛЫГ АЧЫ-ДУЗА

Тывада регионнуң хан-дамыр төвүнде бедик технологиялыг медицина ачы-дузазының чаа хевирин эрткен чылдың август айда кириген. Төпке 74 харлыг аарыг кижиниң чүрээнге электрокардиостимулятор солугурунун кезишкенин кылганы – республикада бедик технологиялыг медицина ачы-дузазының баштайгы чедишкени болган.

Чүрекке болгаш хан-дамырларга бедик технологиялыг кезишкенин кылыр кадрлар болгаш техниктиг арга-лар бар апарган дээрзин төптүн удур-тукчузу Росси Күжүгет чугаалап турар. "Чугаа кижиниң амы-тынының дугайын-да чоруп турар болганда, кезишкенин чаа хевирин шижээдири-биле байлак арга-дуржулгалыг коллегаларны чалап, олардан өөренир апаар. Ынчангаш төптүн удуртулгасы кардиостимулятор солугуру талазы-биле бирги кезишкенин Красноярск крайның эмнелгезинден рентгенэндоваскуляр хирург Артем Дмитриев биле Москваның электрокардиостимулятор бүдүрер фирманың төлээзи Сергей Ладонников оларны чалаан.

Кезишкенин үезинде москвачы Сергей Ладонников аппараттың ажылын таарыштырышаан, ону хайгаараа-рынга хамаарыштыр сүмелерни бер-

ген. Чүректің өй-тап согуун хандырып турар чугажак, бичежек херекселдин өртээ 100 муң хире рубль. Красноярск хоорайдан хирург Артем Дмитриев төптүн эки дериттингенин, тыва коллегаларының бедик мергежилдин демдеглээни өөрүнчүг – деп, Росси Александрович чугаалады.

Тываның чурттакчылары аарыг кижилер республикадан дашкаар

кезишкенин эртери-биле квота бээрин манап турбас апарган. Республикада регионнуң хан-дамыр төвүнге коронарлыг артерияларга аңгы-аңгы нарын кезишкенин кылып турар.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

Авторнуң тырттырган чуруу.

Чурукта: Тывада регионнуң хан-дамыр төвүнүн эмчилери.

Мындыг аттыг чогаадыкчы кезээни Чаа чыл бүдүүзүнде Тыва Национал көгжүм-шии театрының аныяк артизи Айдыс Даржай чонга бараалгаткан. Бо чогаадыкчы кезээниң бир онзагайы – социал байдалы берге уругларга болгаш кырганнарга ачы-буян чедире-ри. Аныяк артистиң концертинде тыва ырылар, уран номчулгаш, танцы-сам, шиилерден үзүндүлөр, опера, катты-рынчыг көргүзүлгө дээш, шупту бар. Эзулуг-ла үүже.

Тывада ат-сураа чаа үнүп оран аныяк артистиң хоюг үнү-биле ырлаан ырларынга көрүкчүлөр мага ханып, улуг таалап-биле дыңнааннар. Ол ырлап, самнап-даа, шүлүк-даа номчуп, кыска көргүзүлгө-даа ойноп тургаш, маадырларының овуру-хевиринче ала-чайгаар кирип, өскерли бээрин көргөш, келир үениң ат-сурагыг артистиң-дир деп бодап дораан башка кирер. Мындыг солун, чараш кезээниң соонда, көрүкчүлөр аныяк артистиң салым-чаяан-ынага мага ханып, дыштанып тарап-анган. Көрүкчүлөргө сонуургааны талантылыг аныяк артист-биле ужуражып, чугаалаштым.

— Айдыс, ачы-буянын чогаадык-чы кезээ эрттирер деп бодап канчап бажыңга кирип келди?

— Театрвыстың кол режиссеру Алексей Ооржак: «Бышкан артист-тир сен, сээң үнүңү чонга дыңнадыр болза ки» деп сүмелээрге, анаа-ла концерт эрттиреринде эвес, аңаа талантылыг өөреникчилеримни чон аразынче кирип, сценаже үндүрүп, концерттерге киришти-ип, артист кижиниң амы-дыралын таныштырар со-улуга-биле бо кезээни эрттирер бодап төрүттүнгени ол.

Артист ажылымдан аңгыда, Кызылдың өскүс болгаш ада-иезиниң айгааралы чок арткан уругларның школа-интер-адында «Триумф» не-мелде өөрөдиге төвүн дуртуп турар мен. Ында өскүс-чаңгыс ажы-төлдү профессионал кадрлар-ран чүүлдүң, спорттун 4 аңгы угланышкы-ына өөрөдип турар. Бо школаның уран чүүлге алым-чаяанныг база спортчу уруглары үргүлчү республика, Россия чер-

гелиг мөөрейлерге, маргылдааларга шаңналдыг черлерни удаа-дараа ап турар. Чижээлээрге, бо чылын Ада-чурттуң Улуг дайыныга тиелелгениң 70 чылынга турас-кааткан «Театр дээрге бистер-дир бис» деп мөөрейниң тиелекчилери бистиң театр бөлгүмүнүн салым-чаяанныг уруглары болган. «Тиелелгениң салюду» конкурска Наташа Аксионова уран номчулгаша 1-ги черни алгаш, Кара далай кыдыныг дыш-таныр путевка-биле шаңнаткан. Ол дээр-ге мээң коллегаларым, профессионал кадрларның эки ажылының түңнели-дир.

— Концертинни чүге «Бустунмаан үүже» деп адап алдың?

— Концертинниң режиссеру Леонид Каң-оол: «Чыгып келген талантыңы кышкы хырбача-биле дөмей «бузуп», чонга көргүзөр болгай сен» дээр-ге, ынчаар адап алган бис.

— Бодунну таныштырыптар сен бе, Айдыс.

— Ук-дөзүм, ада-ием Өвүрнүн Солчур-дан. Авам Салбакай Даш-ооловна биле ачам Виктор Ким-оолович Даржайларның беш огулунуң улуу мен. Школаны Өвүрнүн Хандагайтыга дооскан мен. Кызылдың көдээ ажыл-агый техникумун дооскаш, Улан-Удэ хоорайның Чөөн Сибирьниң күрүн академиязынче кирип алган мен. Ону Тывадан 5 кижилер театр болгаш кино артизи эртемниг 2012 чылда доозуп кел-геш, бо үеге чедир Национал театрывыста

чонувуска бараан бооп чор бис. Өөм ишти Аржана Валерьевна-биле бичии кызывыс Дилараны өстүрүп, доруктуруп турар бис.

— Сурагыг чогаалчывыс Алек-сандр Даржай төрелиң эвес бе? Ырлаар талантың кайыын келген деп бодаар сен?

— Хүндүлүг чогаалчы кудам боор. А Даржай деп фамилиям шаанда ачамның аказының ады-дыр.

Ырлаар талантывыс ачамның аймаан-дан келген. Ол — хөөмейлээр кижилер. Аныяанда сурагыг хөөмейжи Геннадий Тумат-биле кады хөөмейлеп чораан. Кады төрзөн дүңмам Артыш ырылар сөзү, аялга-зы бижири база ырлаар салым-чаяанныг.

— Сээң концертинни чон дыка үнелеп турду. Аңаа мээң дыңнап көрбээним чаа, чараш ырларны дыңнадым. Оларның сестерин, аялга-зын кымнар бижээн ирги?

— Композиторлар Наталья Лопсан, Алена Иомужап аялгаларын бижээн. Шүлүктери Откун Достайның «Кыстың чүрээ», Мария Күжүгеттиң «Тывызык-сыг оран», кады төрзөн дүңмам Ар-тыш Даржайның, аныяк артист Айдыс Чадамбаның, аныяк шүлүкчү Чаяна Чыкайның дээш, оон-даа өскелерниң.

— Шаңналдарың хөй-ле боор аа, Айдыс.

— Кара-кыс Мунзуктуң адынга «Өпей ырылар» мөөрейинге «Эң эки өпей ыры» деп номинацияга тиелзэн мен. Чечен Республикага гастрольдап чорааш, ол республиканың культу-ра сайыдының холундан хүндүлел бижики алып аас-кежиктиг болдум. Эрткен чайын болган «Хөөмей — Азия төвүнде» деп делегей черге-лиг фестивалыга «Эзеңги» бөлүүвүс жюриның эки үнелелин алган.

— Ыры, хөгжүмден аңгыда сонуургалдарың база бар боор аа?

— Спортка хандыкшылдыг мен. Школага өөренип тургаш-ла, хостуг хүреш маргылдааларына кирип турдум. Бир эвес артист эвес турган болзумза, хүреш башкызы боор турган боор мен.

— Келир үеде сорулгаларың кандыгыл?

— Ам-даа билим бедидип, режиссер мергежилинге өөренир

Уран чүүл

«БУСТУНМААН ҮҮЖЕ»

сорулгалыг мен.

— Чонга талантыңы бараалгадып, улус караанга көскү артист боорундан аңгыда, уруглар-биле ажылдап чоруур буянын башкы мергежилдиг-дир сен. Ылаңгыя өскүс-чаңгыс бичии оолдар-биле ажылдап турар кижилер эр кижиниң кандыг талаларын эң-не бүдүштүг деп бодаар сен?

— «От-көсче шурай бербес болза, эр кижиниң сорукуту эки» дээр болгай, тура-сорукуту эр кижилер амыдыралында бүгү чүүлдү чедип алып, бергелерге тура дүшпөс деп бодаар мен.

— А кыс кижиниң?

— «Аксы чыдывас болза, кыс кижиниң томаанның-ла эки» дээр ышкыш, топтуг-томаанның, мерген угаанныг тыва херээ-жен кижилер аал-оранының ээзи, ажы-төлүнүн үлөгерлиг иези боор.

— «Бустунмаан үүжени» бускаш, кандыг түңнел үндүрдүң?

— Концертинни эки деңгелге эрткен деп бодаар-дыр мен. Интернетке дыка хөй кижилер үнелелди бергени өөрүнчүг-дүр. Өвүр кожуунуң чагырга черин-ден, Кызылдың школа-интернадындан хүндүлел бижикирени алдым. Сукпактың кырганнар бажыңың хоочуннары, школа-интернаттың башкылары база өөреникчилери мээң чалалгамга келге-нинге дыка өөрүп тур мен. Коллегала-рым — театрның хоочун артистери база чаңгыскурсчуларымга четтиргенимни иле-ретпишаан, Чаа чылда чогаадыкчы ажил-инге чедишкенин күзээр-дир мен.

Алдынай СОЯН чугаалашкан.

Чуруктарны артистиң хуу архивин-ден алган.

Төрээн дылдар хүнү-биле!

Делегейде кижик сактып ал-
бас хире хөй дылдар бар. Мас-
салыг парлалга чепсектеринин
дыңнадып турары-биле, деле-
гейде 6 муң ажыг дылдар бар.

Кандыг-даа дыл — төрээн
чонунуң чоргааралы болур.
Ол — бот-тускайлаң эвээш-даа,
хөй-даа чонунуң культура-
зын, төөгүзүн, кижиниң иштики
делегейиниң байлаан, чурттап
чоруур оран-девискээринин,
чаңчылчаан ажил-хожулунуң
онзагайын камгалап, кадагалап
арттырып чоруурундан аңгыда,
өске чоннарга ол бүгүнү та-

ныштырып чоруур камгалакчы,
деткикчи, суртаалчы.

Төрээн дылын эки билири
кижиниң угаан-медерелин дел-
гемчидер, дыл-домаан чедин-
гир, чараш, тывызык болдурар,
бодунуң аймак чонунга бер-
дингенин, хүндүлелин, ынаан
бадыткаар; делегейниң өске
чоннарының дылын өөрениринге
идиг бээр.

1999 чылдан бээр демдег-
леп эрттирип эгелээн улуг
байырлал — Бүгү-делегейниң
төрээн дылдар хүнү, февраль
21-ниң хүнүнүң бүдүүзүндө улуг

Россияның хөй национал бүгү-
ле чонунга байыр чедирип,
эп-сеткил каттыштырарының
чепсээ, сагыш-сеткил бай-
лаа — төрээн дылдар мөңгө
чаңгыланым чорзун деп йөрээ-
ливис салдывыс.

Тыва дыл — бистиң сүмел-
лективис, чөмгөриктивис, чор-
гааралывыс.

А чүгө ол бистиң сүмелек-
тивис, чөмгөриктивис, чоргаа-
ралывыс бооп чоруурун силер
бадыткап көрүңерем, уруглар.

Национал школалар
хөгжүдөр институт.

ГБПОУ РТ «Тувинский сельскохозяйственный техникум» объявляет набор на курсы

1	Бухгалтер малого предприятия с ведением учета в 1С Бухгалтерия — подготовка — 1 месяц
2	Ведение бухгалтерского учета в программе 1С Бухгалтерия — 2 недели
3	Оператор ЭВМ — 2 недели
4	Основы работы в сети интернет — 2 недели
5	Слесарь по ремонту автомобилей — 1,5 месяца
6	Секретарь делопроизводитель — 2 недели
7	Фермер-предприниматель — 1 месяц
8	Электросварщик — подготовка, переподготовка на разряды

Начало работы курсов по мере
комплектования групп.

Справки по телефону: 2-74-26;
8-923-382-88-84; 8-923-541-55-57

Лицензия А №01077 от 12 мая 2009г. Службы по конт-
ролю и надзору в сфере образования Республики Тыва.

УАЗ автомашинага артык кезектерни

барын садып ап, чогуң чагыдып ап болур.
Чагыдар болза, өртээниң 50 хуузун баш-
тай төлөп алыр. Өртээ Новосибирск хоо-
райныы. 20 хууга чедир чиигелделиг.

Магазин «Регион 17», Интернацио-
нальная кудумчузу, 115, (2 дугаар каът)
Тел. 8(394-22)-6-60-40, 8-913-358-08-88.

ИП ФАТЕЕВ А.Ю. ОГРНИП 315171900004490

Төлөвирлиг үндөзүңгө парлаан.

Школаларга, ясли-садтарга тускай

(стендилер, табличкалар, адресстер болгаш
чалалга, хүндүлүг бижикир...)

Организациялар-биле керээ езугаар
ажылдап турар.

Өртөктер чиигеттинген!

Кызыл хоорай, Калинин 23,
«Бизнес-инкубатор», офис 2.
Тел.: 8-923-269-0760

Төлөвирлиг үндөзүңгө парлаан.

Эртине Мирославович ХОВАЛЫГА

Төрүттүнген хүнүң-биле, оглум!

Өрү дээрде ыдык бурган көрүп турда,
Өөрүшкүм бооп чаяаттынып төрүттүндүң.
Эргеледип, чыттап ханмай көрүп ора,
Экии дээштиң, мендилежип ордувус чоп.

Чырык черге 23 чыл чурттап келген назыныңда
Өгүр, чараш чечек ышкаш чордун, оглум.
Чонуң чоорган, эжиң-өөрүң көвей болгаш,
Чоргаар, хостуг, чараш чаңың чордун, оглум.

Ам бо хүнде төрүттүнген хүнүңден бээр
Чээрби беш чыл эртип туру.

Төрелдерин, эжиң-өөрүң дөгеревис,
Төлөптийниң сактып бодап, шайладывыс.

Орай дүне чыдып алгаш, кара чааскаан
Оглум сени чоктап, сактып келир-дир мен.
Ойнап өскөн чаптанчыг сээң аажы-чаңың,
Ол-ла ояар карактарга көстүп кээр-дир.

Уян-чымчак, хоюң үнүң бодап келгеш,
Уйгум безин келбестеди, чарашпайым.
Чурумалдыг, каас-чараш сууруңга,
Чонуң, өөрүң аразыңа чорууруң кай.

Авазының чоргааралы, чарашпайы,
Аа сүдүн ээп өскөн чассыгбайым.
Орууң дозуп, моондактаан шак ол хүннү
Ора-чире, өде халаан боорунгай.

Ажылга-даа, бажыңга-даа, орукка-даа,
Ала-чайгаар оглум сени бодаар-дыр мен.

Орта сен бе? Канчап ынчап баарың ол?
Орукта ол ойбак үттүң хайы ол бе?

Дээрде чыраан сылдызым сен, бурганым сен.
Бисти харап, чайынналып көстүп тур сен,
Аалыңны, коданыңны хайгаарап каап,
Аваң, ачаң, угбаң оруун чырыдар сен.

Авазының, ачазының чаңгыс оглум
Артыш, аржаан дөгередин чалап тургаш,
Ынаар ийде «кызыл-дустаан» өгбелерден
Алдын-мөңгүн акша-биле аалдап алыр арга болза.

Чырык черге база катап төрүттүнер
Чаңгыс оглум аас-кежи черле келир.
База катап эргеледип, чассытпышаан,
Бар шаам-биле доруктуруп өстүрер мен.

Чаңгыс катап оглум сени
куспаптапкаш, орган болза

Сагышка кирип чугаалажып олурзумза,
Күзеп чораан күзелдерин дыңназымза,
Күжүр оглум, меңээ ону сөглээн болза.

Төрүттүнген хүнүң-биле, чассыгбайым.
Төрүттүнген хүнүң-биле, чарашпайым.
Дөгеревис байырывыс сөңнеп тур бис.

Алена, Слава ХОВАЛЫГЛАР.

Чөөн-Хемчик кожуун. Хайыракан суур.

Байыр чедиришкени

Тыва Республиканың школаларының алд,
башкызы, күш-ажылдың хоочуну Ким Сүрү
ИДАМНЫҢ музур 80 харлаар юбилейинге

Башкылаашкын ажылыңга назынында
Тенексимээр, чедир бышпаан чашкы шаамда
Тээли суурга тыва дылга башкылаткан
Денди шыңгы, негелделиг, кыймыш диртпес,
Деңелге чок кызып айтыр башкылыг бис.
Самбырага өөренир теманы демдеглээрин,
Саазыңга-даа бижип каанын көөрүвүске,
Башкывыстың хол үжүү дески, чараш,
Баштай шуут-ла кайгап ханмайн магадаан бис.
Шолбанналган шоваа кара карактарлыг
Чоргаар, хертеш, чойган сынныг башкывысты
Чоорту барып Ким Сүрүновна дижи,
Чоокшулажып башкызына берген-даа бис.

Оон бээр ам хөй суг аккан үе-ле-дир...
Олча кежиин — оожургал чок чүректерлиг
Эртем доозуп, мергежилдер шилип алган
Эргеленир өөреникчи төлдериң хөй,
Улус өөредилгезиниң адырыңга
Уруг-дарыг кижизидер улуг үүлээ
Чөөн-Хемчик, Каа-Хем, Эрзин кожууннарга
Хөй-хөй чылда директорлап чораан силер.
Тээли суурга чалыы тургаш башкылааштың,
Хорум-Даг, Суг-Бажы, Эрзин школаларга,
Дерзиг-Аксы кадыкшылга школазыңга
Хоор чоннуң ажы-төлүн билиг-биле чүгледирер.

Башкылаашкын ажылыңга назынында
Бараан болган Сүрүн уруу Ким Идам
Сезен арттың сиртин тепкеш, хая көрнүп,
Сергек-омак, серт-даа дивес басып орап.
Чөнүүр чедип келген-не дээш сезинмейн,
Хөй-хөй чылда чалыы салгал кижизиткен
Хөнү хөөннүг, буян чолдуг салым-хуу дээш
Төрөл аймаа дөр сынмас байырлап тур.
Өртемчейге кижик болуп чаяаттынгаш,
Өөредилге шугумунга амыр-дыш чок
Өле баштыг болгужеге бердингениң
Өртээ турбас өөрүшкүң ол, нүүрүң ында.
Аал-оран — өрегениң одакчызы
Амыдырал чаяакчызы ие болгаш,
Алдар-атты бедик сагып, ылап чурттааш,
Арттырып каан истериңер — төөгү-дүр.
Ие кижик буянының, чаяанының
Изиг, чылыг ынакшылын, эргеледин
Изиң баскан төлдериңге — салгалыңга
Ипереткен кежиң улуу уттундурбас.

Даңзы САЛЧАК.

ИЗВЕЩЕНИЕ

В администрацию сельского поселения сумона Хадыны
поступило заявление от гражданина РФ Кыргыз Айданы
колаевны о предоставлении земельного участка из катего-
земель населенных пунктов в аренду, сроком на 2 (два) п-
по адресу: Республика Тыва, Пий-Хемский район, с. Хадын,
Тажаная, д. 22, с общей площадью 1000 кв.м., разрешенное
пользование для индивидуального жилищного строительства.
В рамках действующего законодательства в течение 30 д-
со дня опубликования данной информации отделом земе-
ных, имущественных отношений и архитектуры администра-
Пий-Хемского кожууна принимаются письменные заявления
данному извещению.

И.о. председателя администрации сум-
Хадынский А.С. Сат.

Наращивание ресниц (норка, шелк, пучок)
Обформление, покраска бровей;
Маникюр (детский, обычный, Shellac);
Вечерние прически;
Косы различной сложности;
Макияж повседневный и вечерний;
Рисунки, узоры на лице и теле;
Хна тату (мехенди);
Прокл ушей;

Тел.: 8-923-383-331

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
ямызы.

Кол редакторнуң хүлээлгезин
күүседип турар
Ш.М. СУВАН.

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35,
секретарь — 2-30-69, редакторнуң оралакчызы — 2-17-91, бухгал-
терия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Социал камгалап болгаш хөй-ниити амыдырал
килдизи — 2-03-88. Реклама, чарлал килдизи — 2-18-10, Тел/факс
(394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама.

Тираж 4588. Номерни парлалгаже дужагаңы: график езугаар
— 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 3010181050000000073;
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуника-
лар адырыңга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Респуб-
талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртк-
Херчилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодаддары редакция-
туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фа-
лары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.